

Högskolan
Kristianstad

Högskolan Kristianstad

291 88 Kristianstad

044-250 30 00

www.hkr.se

Självständigt arbete, 15 hp, för Magisterexamen i specialpedagogik

VT 2022

Fakulteten för lärarutbildning

”Dörrarna stängs på något sätt”

Om övergången mellan
gymnasiesärskola och ett
yrkesliv

Sebastian Aggestam
Anton Vestermark

Författare

Sebastian Aggestam och Anton Vestermark

Titel

Dörrarna stängs på något sätt – Om övergången mellan gymnasiesärskola och ett yrkesliv

Engelsk titel

Somehow the doors are shut – The transition between upper secondary special school and a professional life

Handledare

Kerstin Ahlqvist

Bedömande lärare

Daniel Östlund

Examinator

Daniel Östlund

Sammanfattning

I denna fenomenologiska studie kartläggs två kommuners insatser för att hjälpa ungdomar med lindrig intellektuell funktionsnedsättning att komma in på den reguljära arbetsmarknaden. Åtta djupintervjuer genomfördes med lärare, studie- och yrkesvägledare, arbetskonsulent och arbetsförmedlare från respektive kommun, med ett särskilt fokus på deras uppfattning av ungdomarnas möjligheter och hinder att få en anställning. Resultatet visar att segregerad undervisning och skolform påverkar elevernas möjligheter att utveckla de nödvändiga sociala förmågor som krävs för att få tillträde till arbetsmarknaden. Ett relationellt perspektiv på funktionsnedsättning tycks även krocka med det individuella perspektiv som dominerar inom yrkeslivet. Informanterna beskriver hur andra marginaliserade grupper konkurrerar med målgruppen om arbetsplatserna som

erbjuds och att ansvaret för att inkludera unga med lindrig IF vilar främst på kommunala utbildnings- och välfärdsinsatser. Urvalet kring vilka som får ta del av insatserna görs av representanter för respektive profession, där de med högst arbetsförmåga också får tillgång till mest arbetsfrämjande resurser. Detta skapar en gränsdragning genom elevkategorin där en stor andel riskerar att hamna mellan stolarna. Resultatet pekar också på att samverkan mellan de olika aktörerna ofta är personbunden och att förståelse för och insyn i andra aktörers uppdrag är avgörande för effektiva stödinsatser. Slutligen har resultatet analyserats utifrån Bourdieus definitioner av *fält*, *kapital* och *habitus*. Analysen visar hur informanternas *habitus* påverkar deras beslutsfattande inom de överlappande fälten *utbildning* och *arbetsmarknad* vilket i sin tur påverkar ungdomarnas möjligheter att utveckla sina sociala förmågor och *kapital*, där de ungdomar som redan har bäst utgångsläge också premieras med mer omfattande insatser.

Ämnesord

Arbetsfrämjande stödinsatser, arbetsförmåga, gymnasiesärskola, inkludering, intellektuell funktionsnedsättning, samverkan, övergång utbildning-arbetsliv.

Author

Sebastian Aggestam and Anton Vestermark

Title

Somehow the doors are shut – The transition between upper secondary special school and a professional life

Supervisor

Kerstin Ahlqvist

Assessment teacher

Daniel Östlund

Examiner

Daniel Östlund

Abstract

The aim of this study is to survey the efforts made to increase employment rates for youth with intellectual disabilities in two Swedish municipalities. A representative each from four different key professions in the school-to-work transition process were interviewed in each municipality, for a grand total of eight informants: Vocational teachers and guidance counselors from upper secondary special school, employment officers from the Swedish public employment service and two employment consultants. The focus of each in-depth interview were the perceptions of challenges and possibilities youth with ID faced when if trying to achieve employment post-graduation. The interviews were recorded and processed by means of phenomenological analysis, which revealed two separate themes in the empirical data. The results show how a segregated learning environment and separate curriculum negatively effects the development of necessary social skills required to succeed in the workplace. There also appears to be a conflict between a relational perspective on disability in upper secondary special school and a categorical perspective in the labor market. The informants describe an increased

competition for job vacancies between youth with ID and other marginalized groups, and the responsibility for including youth with ID mainly falls upon different municipal education and welfare interventions. These interventions are chiefly offered to the pupils who the informants deem as already having the highest capacity for work, leading to an arbitrary division of the group into able and unable pupils. Cooperation between the different municipal institutions is often upheld by single individuals, and these institutions need to reach a consensus and deeper understanding of their respective goals and assignments in order to apply the most effective interventions. Finally, the results have been analyzed with the help of Bourdieu's theory of capital, habitus and field. The analysis shows that the habitus of the informants affect their decision making in the overlapping fields of education and labor market. This in turn affects the youths' possibility to develop necessary social skills and capital, where the already most successful youth are rewarded with the most successful interventions.

Keywords

Employment interventions, inclusion, intellectual disability, municipal cooperation, school-to-work transition, upper secondary special school, work capacity.

Förord

”Det är fler hinder känns det som. Att då få konkurrera på samma sätt som alla andra? Ja, men alltså det kan dom inte. Dörrarna stängs på något sätt.”

Vi har precis frågat en arbetsförmedlare, med lång erfarenhet av att hjälpa unga vuxna med en intellektuell funktionsnedsättning att få in en fot på arbetsmarknaden, om hen upplever att det med tiden blivit lättare eller svårare att få den där foten över tröskeln. *Dörrarna stängs på något sätt* är en allvarlig titel, för det är ett allvarligt problem att samhällets utveckling inte också gynnar alla. Vår förhoppning är att detta examensarbete kan bidra till att dörrarna stannar på glänt, och på sikt börjar öppnas igen.

Vi vill i första hand tacka varandra för en strålande arbetsinsats och ett samarbete som trots 60 mils avstånd, kommer gå till historien (om inte för prestation så för hur mycket man kan skratta i de veckovisa telefonsamtalen om någon torr akademisk detalj). I andra hand ett stort tack till vår handledare Kerstin för den ovärderliga feedback vi fått, tillit du visat och pepp du givit oss under resans gång. Och, förstås, i tredje hand alla informanter som ställt upp och möjliggjort detta examensarbete. Avslutningsvis verkar det vara kutym att tacka sina familjer för visat stöd och omtanke, men där känner vi ärligt att vi hade förtjänat mer än vad vi fick, så dom blir utan.

Arbetsfördelningen i denna process ser ut som följer: Sebastian Aggestam har genomfört en pilotintervju samt de fyra intervjuerna i kommun 1, med tillhörande transkriberingar. Anton Vestermark har genomfört intervjuerna och transkriberingarna i kommun 2. Allt övrigt författande har skett i växelvis samverkan, och vi betraktar därför examensarbetet i sin helhet som en gemensam produkt.

Innehållsförteckning

Innehållsförteckning	7
Inledning	10
Syfte och frågeställningar	13
Avgränsningar	13
Kunskapsbas	15
Gymnasiesärskolans struktur	15
Begrepp	16
Tidigare forskning	18
En inkluderande arbetsmarknad	18
Sysselsättningar och framgångsfaktorer	20
Individuella förmågor och utbildningens krav	21
Professionsorienterad forskning	23
Teoretiska utgångspunkter	25
Bourdieu's nyckelbegrepp	26
Metodbeskrivning	29
Metod för datainsamling	29
<i>Djupintervjun</i>	29
Population och urval	30
<i>Urvalsprocess kommun 1</i>	31
<i>Urvalsprocess kommun 2</i>	32
Genomförande	33
Fenomenologi, ett bearbetnings- och analysverktyg.....	33
<i>Fyra faser av fenomenologisk analys</i>	34
<i>Tillförlitlighet och trovärdighet</i>	35

Forskningsetiska överväganden	36
Resultatbeskrivning	38
Vägar till arbete.....	38
<i>Kommun 1</i>	38
<i>Kommun 2</i>	40
Tema 1: Förmågor, krav och anpassningar	41
<i>Identitet, urval och inkludering</i>	41
<i>Anpassningar – på gott och ont</i>	43
<i>Sociala förmågor viktigast i slutändan</i>	44
Tema 2: Samverkan – brister och utvecklingsmöjligheter.....	46
<i>Helhets- och långtidsperspektivet</i>	46
<i>Den personliga kontakten</i>	48
<i>Olika diskurser som möts – prestige och förståelse</i>	50
Sammanfattning och analys	53
Teoretisk tolkning av resultat.....	58
<i>Habitus och socialt kapital</i>	59
<i>Institutionell logik, legitimitet och informanternas habitus</i>	60
Slutsatser	61
Diskussion	63
Metoddiskussion	63
Resultatdiskussion	64
<i>Individuella lösningar på samhällsproblem</i>	64
<i>Normalisera det avvikande</i>	66
Framtida forskning	67
Specialpedagogiska implikationer	68

Referenser 69

Bilagor

Inledning

”Varför måste vi lära oss det här?” Frågan som ställs av tusentals elever dagligen är både genuin och relevant då den ställer syftet med all utbildning på sin spets. Vi har i vår bakgrund som lärare inom grund- och gymnasiesärskolan mött en stor osäkerhet hos såväl elever och vårdnadshavare som kollegor kring vilken framtid som väntar för eleverna efter examen. Frågor kring yrkes- och karriärmöjligheter, anpassningar och förmågor, insatser och stöd för att förbereda och hantera det kommande vuxenlivet utifrån både ett socialt och ekonomiskt perspektiv, börjar växa fram redan i grundsärskolan och når klimax mot slutet av utbildningen. Ineland m.fl. (2013) beskriver vår allmänna föreställning om ”arbetet” som en grundläggande del av medborgarskapet. Att arbeta och ”göra rätt för sig” bär med sig många positiva effekter, både samhälleliga och sociala och kan även beskrivas utgöra en viktig del i människors identitetsutveckling. Vårt arbete säger något om vem vi är samtidigt som det bidrar till byggandet av sociala relationer och individens status i samhället. I förhållande till människor med intellektuell funktionsnedsättning menar Ineland m.fl. att arbetets normaliserande och inkluderande effekter blir än mer betydelsefulla. Detta är något som har varit ett centralt tema i nationell och internationell politik kring funktionshinder, med syftet att främja delaktighet och självständighet samt motverka segregation och diskriminering i samhället för denna grupp.

Andelen elever inskrivna på grund- och gymnasiesärskolan har ökat kraftigt de senaste årtiondena (Arvidsson, 2016). På sin väg från utbildningen till ett avlönat arbete kommer eleverna i kontakt med flera myndigheter, verksamheter och personer som har för avsikt att hjälpa eleverna med denna övergång och att skapa möjligheter för att erhålla en framtida anställning (Ineland m.fl., 2013). Gymnasiesärskolans nationella program genomgick 2013 flera reformer med bland annat en tydligare satsning mot arbetsplatsförlagt lärande, APL. I beskrivningen av gymnasiesärskolans uppdrag kan man läsa att ”utbildningen ska främja elevernas utveckling till ansvarskännande människor, som aktivt deltar i och utvecklar yrkes- och samhällslivet” (Skolverket, 2013). Ytterligare insatser inom den yrkesförberedande gymnasieutbildningen, kommunal samplanering mellan olika

myndigheter samt subventionerade och anpassade anställningar, är alla exempel på insatser med syfte att öka delaktigheten för målgruppen på arbetsmarknaden.

I sin studie kring vad som faktiskt händer med elever efter avslutad gymnasiesärskola visar Arvidssons m.fl. (2016) forskningsresultat att endast en liten del av eleverna går vidare till en anställning inom den reguljära arbetsmarknaden och erhåller lön i stället för bidrag, och då ofta kombinerat med någon form av anpassning eller subvention. Arvidsson m.fl. beskriver i sin artikel även hur boendegrafiska faktorer påverkar möjligheterna att etablera sig på den reguljära arbetsmarknaden. Mindre kommuner uppvisade en högre andel elever som gick vidare till någon form av löneanställning inom offentlig eller privat sektor, medan andelen som fortsätter inom LSS-insatsen daglig verksamhet var störst i storstäderna. Molin (2008) menar att förklaringarna till målgruppens svårighet att etablera sig på arbetsmarknaden ofta beskrivs utifrån de stora strukturella förändringar den svenska och internationella arbetsmarknaden genomgått under senare år. Dagens anställningar beskrivs som mer stimulerande, omväxlande och friare, men samtidigt också mer kravfyllda, komplicerade och otrygga. Ökad internationell konkurrens ställer stora krav på arbetsplatsernas flexibilitet och rationaliseringsåtgärder, vilket medfört att det som Socialstyrelsen enligt Molin kallat ”enklare anställningar” till stor del försvunnit ur dagens samhälle.

Att skrivas in i grund- och gymnasiesärskolan innebär att flera anpassningar görs för att eleven ska kunna utvecklas och tillgodogöra sig utbildningen i högre utsträckning, men också att flera dörrar mot framtiden stängs. Samtidigt som särskolans ambition är att anpassa och inkludera alla elever i utbildningen, kan den också uppfattas som segregering och, i fråga om vissa arenor, uteslutande för dess elever. Arvidsson (2016) beskriver hur personer med intellektuell funktionsnedsättning ofta behöver underkasta sig en diagnos för att få rätt till det stöd och de insatser som de behöver. Samtidigt som insatserna syftar till att hjälpa personen att hantera utbildning, vuxenliv och etablerandet på en arbetsmarknad, menar hon att de snarare riskerar att öka känslan av utanförskap och minska upplevelsen av delaktighet hos personerna som får ta del av dem, ofta som en konsekvens av politisk och organisatorisk trubbighet.

I speciallärarnas examensordning (SFS 1993:100) kan vi utläsa att specialläraren ska visa insikt om betydelsen av samarbete med andra skolformer och yrkesgrupper. Sett i relation till gymnasiesärskolans syfte att förbereda eleverna för ett yrkesliv (Skolverket, 2013) är vår ambition med detta arbete att belysa hur övergången mellan gymnasiesärskola och arbetsliv ser ut i två svenska kommuner med olika geografiska förutsättningar; vilka insatser görs för att främja möjligheterna till en anställning? Hur ser samverkan mellan olika kommunala aktörer och verksamheter ut? Vilken samverkan med näringslivet finns och vilka resultat leder det till? Vi vill dessutom försöka identifiera hur några av de kommunala aktörer som är ansvariga för och/eller utför dessa insatser (yrkeslärare, studie- och yrkesvägledare, arbetskonsulenter och företrädare för Arbetsförmedlingen) upplever och beskriver målgruppens möjligheter och hinder att etablera sig på den reguljära arbetsmarknaden.

Vi kommer att samla in vårt empiriska material genom kvalitativa intervjuer med verksamma aktörer inom de ovan beskrivna yrkeskategorierna. I analysen av vårt material kommer vi att använda oss av fenomenologisk metod, som är ett systematiskt sätt att beskriva kvalitativt skilda sätt att tolka, uppfatta eller erfara olika fenomen av verkligheten. Vi kommer i analysen utgå ifrån Pierre Bourdieus sociologiska begrepp *fält*, *kapital* och *habitus* för att försöka fånga de olika aktörernas upplevelse av vad som påverkar målgruppens inträde och delaktighet på arbetsmarknaden. Bourdieus utbildningssociologiska teorier strävar efter att förstå och analysera olika individers och samhällsklassers hinder, möjligheter och tillgångar inom bestämda fält av samhället (Jobér, 2021). Skolan kan ses som ett socialt fält, arbetsmarknaden ett annat. Informanterna i vårt arbete är formade av och knutna till de strukturer och sociala fält som eleverna från gymnasiesärskolan också ska bli en del av. Men de är också medskapare av dem, genom deras sätt att värdera, uppfatta och uttrycka sig. Bourdieu menar att strukturerna påverkar oss som aktörer, men i egenskap av aktörer påverkar vi också strukturerna (Aakvaag, 2011).

Syfte och frågeställningar

Vårt syfte är att belysa övergången mellan gymnasiesärskola och arbetsliv i två svenska kommuner samt undersöka hur aktörer i dessa kommuner arbetar för att få unga med lindrig intellektuell funktionsnedsättning (IF) inkluderade på den reguljära arbetsmarknaden. Vi vill dessutom utifrån ett utbildningssociologiskt perspektiv identifiera och beskriva underliggande diskurser och värderingar hos aktörer som möter målgruppen under deras väg från utbildning till arbetsliv.

Våra huvudsakliga forskningsfrågor i denna studie är således:

- 1) Vilka insatser görs och vilka former av samverkan finns för att öka andelen unga med lindrig intellektuell funktionsnedsättning på den reguljära arbetsmarknaden?
- 2) Hur upplevs elevernas möjligheter respektive hinder att kunna få en anställning på den reguljära arbetsmarknaden?

Avgränsningar

Även om gymnasiesärskolan har ett övergripande syfte att utveckla *alla* elevers möjlighet att få en meningsfull sysselsättning efter studenten har vi valt att fokusera på de elever som läser ett nationellt program. Baserat på våra personliga erfarenheter av gymnasiesärskolan väntar en plats på daglig verksamhet för en majoritet av de elever som läser ett individuellt program, och undersökningen visar att avgränsningen är korrekt då det är elever på nationellt program som de flesta arbetsmarknadsåtgärder riktas mot. Att genomföra undersökningen i två olika kommuner kommer sig i slutändan huvudsakligen av författarnas olika geografiska förutsättningar. Inledningsvis var dock intentionen att hela studien skulle vara komparativ till sin natur, men allt eftersom resultatet börjat ta form har vi valt att i stället betrakta empirin ur ett helhetsperspektiv på problemområdet. Vi kommer att fokusera på aktörer som stöttar målgruppen i sin väg mot arbetslivet snarare än på hur eleverna själva ser på sin situation då vår ambition är att granska de samhälleliga strukturer och normer som formar elevernas verklighet. Vi kommer inte att ställa

vårt resultat i relation till vilken mätbar effekt en viss insats fått i den ena eller andra kommunen. Informanternas upplevelser kommer däremot att tolkas i relation till varandra utifrån respektive profession och kommuntillhörighet.

Kunskapsbas

I detta avsnitt ges en övergripande beskrivning av gymnasiesärskolan samt definitioner av några återkommande begrepp.

Gymnasiesärskolans struktur

Gymnasiesärskolan är en fyraårig utbildning organiserad i två spår. Elever på gymnasiesärskolan kan antingen läsa det individuella programmet med undervisning inom sex ämnesområden, eller ett av nio nationella program där eleverna läser kurser och får betyg. För att läsa ett nationellt program ska eleven även ha läst ämnen snarare än ämnesområden i grundsärskolan. De nationella programmen är: Administration, handel och varuhantering, Estetiska verksamheter, Fastighet, anläggning och byggnation, Fordonsvård och godshantering, Hantverk och produktion, Hotell, restaurang och bageri, Hälsa, vård och omsorg, Samhälle, natur och språk, Skog, mark och djur (Skolverket, u.å.). Sju av nio nationella program definieras i läroplanen som yrkesinriktade program, och alla tio programmen ska förbereda eleverna för ett framtida arbetsliv (Skolverket, 2022), bland annat genom att eleverna på nationellt program förväntas genomföra minst 22 veckors praktik fördelat över hela studietiden.

I den nya skollagen (SFS 2010:800) har målgruppen för grund- och gymnasiesärskola justerats gentemot den tidigare. Enligt den äldre skollagen (SFS 1985:100) kunde elever med en förvärvad hjärnskada eller ett autismspektrumtillstånd skrivas in i särskolan. Efter gymnasiesärskolereformen 2013 har dessa skrivningar tagits bort, och endast elever med en konstaterad intellektuell funktionsnedsättning har rätt att gå på gymnasiesärskolan. Enligt den tidigare förordningen om gymnasiesärskolan (SFS 1994:741) var individuella programmet uppdelat i två spår, yrkesträning och verksamhetsträning. Verksamhetsträningen motsvarade det nuvarande individuella programmet, medan yrkesträningen motsvarar ett mellanting av dagens nationella och individuella program.

Begrepp

Aktör(er)

Samlingsnamn för de olika institutioner som förekommer i studien. Begreppet används framför allt i analys- och diskussionsavsnittet för att särskilja informanterna från de institutioner de representerar. Exempel: Arbetsförmedlare 1 (AF1) är en informant i studien, Arbetsförmedlingen är en aktör.

APL

Arbetsplatsförlagt lärande. Elever som läser nationellt program ska genomföra minst 22 veckors praktik på en arbetsplats. I undersökningen används ofta begreppet APL-plats när informanterna pratar om dessa praktikplatser.

Arbetskonsulent

En arbetskonsulent arbetar med att på olika sätt stötta individer som av olika anledningar står långt från arbetsmarknaden att nå en meningsfull sysselsättning. Arbetskonsulenternas uppdrag och yrkesbeskrivning kan variera inom och mellan kommuner.

Daglig verksamhet

Daglig verksamhet är en insats enligt lagen om stöd och service (LSS) (SFS 1993:387) för personer i yrkesverksam ålder som saknar förvärvsarbete eller annan sysselsättning. Socialstyrelsen (u.å.) skriver att den dagliga verksamheten ska erbjuda stimulans, med ett övergripande mål att individen på sikt ska kunna få ett arbete. Begreppet kommer att ersättas med förkortningen DV i den löpande texten kopplad till resultatkapitlet.

Lönebidrag

Lönebidrag är en subventionering från Arbetsförmedlingen för att arbetsgivare ska kunna göra anpassningar i tjänst för anställda med en funktionsnedsättning. Det kan handla om en ersättning för nedsatt arbetsförmåga, extra stöttning och handledning eller fysiska anpassningar som behöver genomföras (Arbetsförmedlingen (a), u.å.).

Målgruppen

När informanterna möter unga vuxna med en intellektuell funktionsnedsättning kallas de för ungdomar, elever, brukare eller klienter. För att förtydliga och förenkla läsandet har vi valt att i den löpande texten använda begreppet *målgruppen*.

SIUS-konsulent

SIUS är en förkortning av särskild stödperson för introduktions- och uppföljningsstöd. En SIUS-konsulent beskrivs av Arbetsförmedlingen besitta särskild kompetens i introduktionsmetodik och har uppdraget att stötta individer med en funktionsnedsättning i arbetssökandet samt att erbjuda stöd och uppföljning till både individen och arbetsplatsen/arbetsgivaren under den första tiden som anställd (Arbetsförmedlingen (b), u.å.).

Tidigare forskning

I detta avsnitt redovisas ett tvärsnitt av nationell och internationell forskning av relevans för problemområdet. Sökningarna har skett via högskolebibliotekets databas SUMMON. Utöver frisök med olika kombinationer av söktermerna intellektuell funktionsnedsättning, arbete, intellectual disabili*, school-to-work transition, hidden curriculum, developmental disabili*, work, employment, har de senaste två årens publicerade utgåvor av följande tidskrifter screenats för potentiellt relevant forskning som inte passade in i de tidigare givna söktermerna: *Journal of Disability and Society* och *International Journal of Disability, Development and Education*. När en relevant forskningsöversikt kommit upp på sökningarna har även referenslistorna för dessa granskats för att hitta potentiella primärkällor.

En inkluderande arbetsmarknad

Gjertsen m.fl. (2021) har undersökt hur inkluderad målgruppen är på arbetsmarknaden i Sverige, Norge och på Island, samt hur detta återspeglas i policy och lagtexter. Forskargruppen beskriver sin metod som en skrivbordsstudie där de utgår från tidigare forskning, lagar och regler på området. Efter sin granskning av de policys och strategier som ska öka målgruppens inkludering på arbetsmarknaden drar Gjertsen m.fl. slutsatsen att fokus ligger på att stärka och anpassa individen snarare än på omgivningen. Detta trots att den typen av resonemang går emot konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning som ratificerats av alla tre länder, och snarare riskerar att förstärka ett kategoriskt perspektiv snarare än förmedla ett relationellt.

Gustavsson m.fl. (2021) beskriver i sin kvalitativa studie hur nästan alla elever i Norge med intellektuell funktionsnedsättning bedöms vara berättigade till förtidspension efter examen. Denna ”snabbväg” till sociala bidrag menar författarna är ett tecken på alltför lågt ställda krav och förväntningar på eleverna inom skolan vilket inbjuder till ett liv i beroendeställning. Författarna drar också slutsatsen att arbetsfrämjande insatser för att skapa och hitta arbetstillfällen riktade mot målgruppen blir nedprioriterade av arbetsförmedling och andra sociala institutioner

till förmån för andra prioriterade grupper i samhället som står utanför arbetsmarknaden.

Detta kan ställas i relation till resultatet i Arvidssons m.fl. (2016) registerstudie att elever i mindre kommuner har lättare att komma in på arbetsmarknaden, medan de i storstäder i högre utsträckning hamnar inom daglig verksamhet enl. LSS. Författarna menar att orsaken till detta kan vara att större städer kan erbjuda fler speciellt målgruppsanpassade verksamheter till följd av ett större invånarantal. Detta större utbud gör också att välfärdsinsatser prioriteras framför stöd för att nå en anställning. Arvidsson m.fl. (2016) menar vidare att arbetsmarknaden i större städer också präglas av en starkare konkurrens om arbetstillfällen, vilket innebär att daglig verksamhet enl. LSS inom dessa kommuner utvecklas mer för att möta behovet av sysselsättning. Andelen inflyttade familjer i storstäder är högre än den är i mindre kommuner, vilket författarna tror får konsekvensen att de också har sämre möjligheter att nå en anställning via släktingar, kontakter eller nätverk.

Ineland m.fl. (2021) har i sin kvalitativa intervjustudie av lärare på gymnasiesärskolan försökt kartlägga lärarnas uppfattning om APL-reformen som genomfördes 2013. I resultatet framkommer det att lärarna upplever attityderna hos arbetsgivarna som ett hinder för eleverna att etablera sig på arbetsmarknaden. Okunskap och fördomar kring vad det innebär att ha en intellektuell funktionsnedsättning gör att företag sällan vågar anställa personer som genomgått gymnasiesärskolan, utan hellre prioriterar andra grupper som står utanför arbetsmarknaden. Denna attityd återkommer även i Gustavsson m.fl. (2021) som dock påpekar att det finns arbetsgivare som säger sig vara positiva till att anställa personer med funktionshinder. Gustavsson m.fl. beskriver i stället utbildningens låga förväntningar på målgruppen som en förklaring till varför eleverna i hög grad exkluderas från arbetsmarknaden.

Ett gemensamt drag för ovanstående artiklar är arbetsmarknadens ökade krav som en förklaring till svårigheten att nå en anställning för personer med IF. Ineland m.fl. (2021) och Gustavsson m.fl. (2021) betonar framför allt vikten av organisatoriska

anpassningar och förändringar av attityder för att lyckas inkludera fler personer med IF på arbetsmarknaden.

Sysselsättningar och framgångsfaktorer

En majoritet av de inkluderade undersökningarna i en forskningsöversikt av Ellenkamp m.fl. (2015) redovisar att den vanligaste arbetsplatsen för gruppen arbetstagare med en intellektuell funktionsnedsättning är som okvalificerad arbetskraft i exempelvis butiker, på kontor eller vaktmästeri. Just anställda inom vaktmästeri har Adams-Shollenberger och Mitchell (1996) undersökt. Deras studie visar att anställda med en intellektuell funktionsnedsättning var tre gånger så troliga att stanna på en arbetsplats efter ett år jämfört med kontrollgruppen, däremot löpte de en större risk för ofrivillig uppsägning under det andra året. Zivolich och Weiner-Zivolich (1997) redovisar i sin tur att fyra till fem gånger så många anställda med IF är kvar på arbetsplatsen efter ett år när de genomfört en liknande undersökning på en snabbmatskedja. Eggleton m.fl. (1999) uppmäter i sin studie en kraftigt ökad livskvalitet hos anställda jämfört med arbetslösa i målgruppen, samt visar att tillgången till fria och konkurrensutsatta anställningar är samhällsekonomiskt gynnsamt.

Den anglosaxiska forskningen visar alltså positiva effekter för så väl arbetsgivare som arbetstagare när målgruppen får en anställning. Ellenkamp m.fl. (2015) letar i sin systematiska forskningsöversikt efter arbetsmiljörelaterade faktorer som ökar chansen för personer med IF att få och bibehålla en anställning från första början. Författarna lägger fram fyra kategorier: Arbetsgivarens beslut och åsikter, arbetets innehåll: krav och prestation, social interaktion och arbetsplatsens kultur, samt arbetscoacher. Inom den första kategorin visar Ellenkamp m.fl. att arbetsgivare prioriterar följande egenskaper när de beslutar att anställa någon med en intellektuell funktionsnedsättning: Säkerhet, produktivitet, tillgängliga stödfunktioner, avsaknad av beteendeproblematik och punktlighet. Framför allt framträder ett samband där arbetsgivare med tidigare erfarenhet av att anställa målgruppen var mer benägna att göra det igen, och vice versa för de arbetsgivare som saknade erfarenhet, vilket förefaller logiskt sett i relation till Adams-

Shollenberger och Mitchells (1996) samt Zivolich och Werner-Zivolichs (1997) resultat. Större företag visade sig även mer benägna att anställa än företag med färre än 200 anställda (Ellenkamp m.fl., 2015). Ellenkamp m.fl. (2015) kallar avsaknaden av informanter från så väl målgruppen som arbetsgivarsidan för slående i sin avslutande diskussion, särskilt när det är den senare som har möjlighet att skapa faktiska arbetstillfällen för målgruppen.

Även Carter m.fl. (2012) har i sin kvantitativa registerstudie försökt identifiera de nyckelfaktorer som ökar chansen till anställning, och även vilka utbildningsrelaterade faktorer som leder till en eftergymnasial anställning för ungdomar med funktionsnedsättningar¹. De faktorer som blir relevanta utifrån föreliggande studie och i en svensk kontext är att ha en väl fungerande kommunikation, social förmåga och kunna föra sin egen talan, att vara självständig i sin personliga omsorg inklusive transporter, att ha hjälpt till i hemmet under uppväxten samt att ha föräldrar med höga förväntningar om en framtida anställning. Gällande föräldrarnas förväntningar är det dock inte möjligt att utläsa vad som är hönan och vad som är ägget i det kausala sambandet - leder höga förväntningar till högre arbetsförmåga eller hög arbetsförmåga till högre förväntningar. Carter m.fl. lyfter även att olika former av yrkesutbildning i skolan ökar chansen för en anställning efter skolan, denna variabels effekt minskade dock när erfarenheter från en riktig arbetsplats inkluderades i analysmodellen. Detta beror enligt författarna på att det senare alternativet utvecklar så väl sociala som yrkesrelaterade färdigheter, samt ger ungdomarna möjlighet att knyta kontakter till vad som kan bli potentiella arbetsgivare efter studenten.

Individuella förmågor och utbildningens krav

I både Berg m.fl. (2017) och Ineland m.fl. (2021) lyfts exekutiva och adaptiva funktioner fram som nödvändiga att utveckla för att fungera på en arbetsplats. Berg m.fl. (2017) har genomfört en studie av ett amerikanskt, eftergymnasialt program

¹ 26% av undersökningens urval har en intellektuell funktionsnedsättning.

som har till syfte att underlätta övergången mellan utbildning och en framtida anställning. Som metod för att samla in data användes demografiska enkäter, dokumentanalys av relevanta styrdokument, klassrumsobservationer samt kvalitativa intervjuer av nyckelinformanter (elever, föräldrar, lärare, tjänstemän och arbetsterapeuter). Författarna beskriver i resultatet det som en nödvändig framgångsfaktor att kunna navigera sig inom vuxenstyrda system och utveckla en större självständighet, samt att kunna fungera i sociala relationer och agera på ett ”normalt” sätt. Detta kan handla om självbehärskning i olika situationer, att sköta sin hygien och utveckla sin sociala kompetens. I Ineland m.fl. (2021) uttrycker lärarna på samma sätt att utvecklandet av elevernas sociala förmågor har störst betydelse för att få en anställning och att bli inkluderade på en arbetsplats. I artikeln ger lärarna exempel som ”att vara i tid”, ”ha på sig rätt kläder” och ”ta med sig lunchlåda”. De beskriver vidare att de exekutiva förmågorna (att kunna arbeta självständigt, organiserat, följa rutiner, vara flexibel) är svårbemästrade för många av eleverna. Eftersom det framför allt inom den privata sektorn sällan finns utrymme för personer som övervakar eller handleder, bedömde lärarna möjligheterna till att få en anställning som begränsade.

Berg m.fl. (2017) och Gustavsson m.fl. (2021) menar att utbildningens omfattande anpassningar och i många fall segregerade skolform resulterar i lågt ställda förväntningar på elevernas möjlighet att etablera sig på den reguljära arbetsmarknaden. Gustavsson m.fl. (2021) finner i sin analys av det norska utbildningsväsendet att elevernas grad av exkludering inom utbildningen ökar i takt med stigande årskurs. Individuella anpassningar i kursupplägg och innehåll medför att de placeras i anpassade grupper bestående av färre elever med liknande behov och svårigheter, och utvecklar därmed inte de nödvändiga sociala förmågor som krävs för ett framtida arbetsliv.

Även Berg m.fl. (2017) lyfter i sin studie att elevernas bristande självständighet orsakats av låga krav, en övertro till vuxenstöd i form av lärare och föräldrar och en begränsad variation av elever i klassrummet. I den tidigare obligatoriska skolgången har stora anpassningar gjort eleverna mindre benägna att ta eget ansvar och självständigt försöka ta sig an utmaningar. Detta, menar författarna, har skapat ett

beroende som följer med in i vidareutbildningen och försvårar inträdet på arbetsmarknaden.

Elevernas medvetenhet kring sin funktionsnedsättning och självbild är ytterligare en faktor som lyfts i Berg m.fl. (2017) och Gustavsson m.fl. (2021). Berg m.fl. (2017) beskriver ett medvetande kring sitt funktionshinder som något viktigt för eleverna att utveckla för att kunna bli delaktiga på arbetsmarknaden eller lyckas i vidare studier. I artikeln framkommer det att nyckelpersonerna kring eleverna (vårdnadshavare, lärare, studie- och yrkesvägledare) bedömde denna självinsikt som avgörande för elevernas framgång, medan endast 30% av eleverna gjorde det. De flesta eleverna uppvisade ganska liten insyn i sitt funktionshinder, vilka behov de hade och vilka strategier de behövde. Samtidigt upplevde de ett stigma p.g.a. sin funktionsnedsättning och försökte ofta hålla den dold för omgivningen. Berg m.fl. drar slutsatsen att denna avsaknad av självkännedom kring sin funktionsnedsättning är ett av de största hindren för att etableras på arbetsmarknaden. Denna omedvetenhet skapas i sin tur av att nyckelpersonerna håller detta dolt för eleverna, för att inte sår eller bidra till känslan av utanförskap. Detta står i kontrast till Gustavssons m.fl. (2021) studie där man menar att alldeles för stor vikt läggs vid att få eleverna att acceptera och identifiera sig med sin funktionsnedsättning under utbildningen. Lärarnas låga förväntningar på elevernas möjlighet att nå en anställning innebär därför, enligt författarna, att man under utbildningen fostrar eleverna för ett liv beroende av välfärdsinsatser och bidrag.

Professionsorienterad forskning

I detta examensarbete behandlas frågan om rätten till arbete för unga vuxna med en intellektuell funktionsnedsättning, utifrån perspektivet av de professioner som dagligen möter och på olika sätt representerar denna grupp. Ineland (2020) framför, med utgångspunkt i empirin från tidigare genomförda studier, en argumentation för att mer forskning på området bör utgå från institutionell teori. Ineland använder sig av begreppet institutionell logik för att beskriva hur professionella som möter individer med en intellektuell funktionsnedsättning behöver förhålla sig till sitt uppdrag. Denna logik består enligt Ineland av socialt konstruerade värderingar som

i sin tur påverkar det professionella handlingsutrymmet. En konflikt kan exempelvis uppstå i skolan, närmare bestämt i mötet mellan en formell utbildningslogik och en mer informell social logik. Ett annat dilemma uppstår då företrädare behöver upprätthålla sin professionella legitimitet mot både yttre aktörer och samtidigt mot den grupp som representeras, eller annorlunda uttryckt; bibehålla den professionella legitimitet som ges av yttre aktörer och den grupp som representeras.

Teoretiska utgångspunkter

Vi kommer i denna rapport utgå från ett utbildningssociologiskt perspektiv och använda oss av den franske sociologens Pierre Bourdieus centrala begrepp som berör det **sociala rummet** och specifika **sociala fält** samt begreppen **kapital** och **habitus** för att göra en teoretisk analys av vårt resultat.

Även om den sociologiska forskningen kan sägas spänna över ett brett fält, identifierar Jobér (2021) några viktiga sammanfattande delar. Sociologin intresserar sig för samhällets ramar och strukturer och vilka faktorer som påverkar dessa, hur social förändring uppstår och vad som möjliggör och hindrar denna förändring. Sociologin intar därför ett problematiserande och kritiskt förhållningssätt till hur samhället och den sociala världen är konstruerad, vilket även inbegriper den egna rollen som forskare, som enligt teorins följare alltid är färgad av ens subjektiva föreställningar och upplevelser. Börjesson (2020) definierar utbildningssociologi som undersökningar och analyser av utbildning, fostran och lärande i relation till andra delar av samhället. Forskning inom detta område kan därför beskrivas vara relationell, både utifrån skolans relation till andra samhällsområden, och utifrån de hierarkier som finns inom utbildningsväsendet och de sociala grupper som det omfattar.

Målet med all utbildning är, som vi nämnde i inledningen, främst att återskapa och överföra kunskaper, förmågor och värderingar till nästa generation och därmed förbereda dem för den framtid som väntar. Lundgren m.fl. (2020) beskriver skolans uppgift som att bidra till den kulturella reproduktionen. Denna reproduktion, menar författarna, är förenad med en rad olika problem. I vårt samhälle förväntas utbildningen påverka och förändra samhället, men det finns även risker med att orättvisor av olika slag återskapas genom hur skolan är uppbyggd och fungerar. De värderingar och åsikter som finns i skolan återskapas i det samhälle som eleverna blir en del av, på samma sätt som samhällets värderingar, kategoriseringar och orättvisor letar sig in i skolans värld och påverkar utbildningens utformning.

Den franske sociologen Pierre Bourdieu (1930–2002) ägnade sig åt att försöka förstå och analysera individers och olika gruppers hinder, möjligheter och tillgångar

i samhället utifrån deras sociala klass eller vad han beskrev som deras position i det sociala rummet (Jobér, 2021). För att förstå individens möjligheter att nå frihet och självförverkligande måste man enligt Bourdieu blottlägga de sociala strukturer som formar vårt samhälle, och även kritiskt granska hur vi, som kompetenta aktörer, är sammanflätade med dessa strukturer (Aakvaag, 2011). För att förklara och analysera detta samband använder han sig av vissa teoretiska begrepp, som kommer att redovisas nedan tillsammans med en beskrivning av hur de används i vår analys.

Bourdieu's nyckelbegrepp

Det sociala rummet ska förstås som samhället i stort, hur resurserna fördelas och är därmed även en förklaring av den klasstruktur som enligt Bourdieu färgar samhället. Samhällsmedborgarna, eller aktörerna, positionerar sig inom det sociala rummet utifrån en hierarkisk ordning som bestäms av deras **kapital** (Aakvaag, 2011).

Begreppet kapital kan sägas beskriva de resurser som värderas högt i det sociala rummet och som det råder konkurrens om i samhället. Genom att använda dessa resurser uppnår aktörerna fördelar, varför kapital därför kan sägas ge makt åt aktören. Kapital är dessutom ojämnt fördelat mellan olika individer och grupper i samhället, vilket medför att sociala grupper med mycket kapital dominerar andra, svagare grupper. Kapital kan därför sägas både vara ett mål, något att sträva efter, och ett medel för att avancera i samhällslivet. Genom att investera och använda sig av sitt kapital, försöker man också utöka det. Enligt Bourdieu är all social interaktion egentligen ett spel om att samla och tillgodogöra sig största möjliga kapital (Aakvaag, 2011).

Bourdieu's sociala rum kan enligt Aakvaag (2011) sägas utgöras av en relationell struktur, där varje aktörs position definieras genom relationen till andras position. För att någon ska befinna sig högt upp i det sociala rummets struktur krävs det att det också finns aktörer under en, på lägre nivå. Enligt Bourdieu tävlar aktörerna om tre former av kapital: **ekonomiskt**, **kulturellt** och **socialt** kapital. Där det ekonomiska kapitalet främst utgörs av aktörens finansiella/materiella tillgångar och förutsättningar, utgörs det kulturella kapitalet av aktörens sätt att tala, agera och

föra sig socialt efter de kulturella koder som anses vara eftersträvansvärda. Det kulturella kapitalet ger makt genom att det leder till goda prestationer inom utbildning och ger tillgång till attraktiva sociala positioner inom arbetsliv och andra sociala arenor, och uppnås då aktören visar prov på ”god” smak och ”rätt” kunskaper och titlar (Aakvaag, 2011). Relaterat till vår undersökning handlar det kulturella kapitalet om att kunna läsa de sociala koder som finns inom utbildningen eller på en arbetsplats; hur man kommunicerar med kollegor, hur man tillgodogör sig utbildningen och tar till sig kunskaper och erfarenheter. Det sociala kapitalet består i sin tur mer om tillgång till olika sociala nätverk och ger makt genom att sådana nätverk kan mobiliseras om man vill uppnå något (Aakvaag, 2011). I relation till vår undersökning kan detta exemplifieras med när en student använder sig av ett kontaktnät för att hen ska få tillgång till en praktikplats eller anställning inom ett företag eller en bransch.

De som befinner sig i ungefär samma position i det sociala rummet tillhör också enligt Bourdieu samma **sociala klass**, och detta oberoende om de har någon subjektiv upplevelse av att tillhöra samma klass eller känna tillhörighet till varandra (Aakvaag, 2011). På så sätt kan vi i denna undersökning i viss mån definiera vår målgrupp som en social klass utifrån deras liknande möjligheter, hinder och tillgång till kulturellt kapital inom det sociala rummet. Vi är dock medvetna om att detta antagande kan upplevas som ett uttryck för ett kategoriskt perspektiv på funktionsnedsättningar och kanske inte skulle delas av målgruppen själva.

Jobér (2021) betonar att Bourdieus klassbegrepp inte bara utgår från individens allmänna egenskaper, inkomst eller utbildningsnivå, utan ska förstås utifrån ett djupare perspektiv av själva sammanhanget som individen befinner sig i och handlar inom. Dessa sammanhang eller kontexter som förenar människor genom ett gemensamt intresse eller mål, kallar Bourdieu för **sociala fält**. Det sociala fältet kan enligt Jobér liknas vid det sociala rummet i miniatyr, en spelplan med mer eller mindre tydliga, fältspecifika spelregler där individer konkurrerar med varandra om något gemensamt. Inom en viss kultur premieras en viss typ av handlingar eller beteende, det kulturella kapitalet medför därför en högre social ställning inom detta specifika fält.

Strategin eller de metoder man använder för att skaffa sig kulturellt kapital, hur individen handlar och agerar utifrån spelreglerna kan, enkelt uttryckt, beskriva Bourdieus begrepp **habitus**. Aakvaag (2011) beskriver Bourdieus habitusbegrepp som ett i aktören integrerat system, som utifrån hennes erfarenheter, kunskaper och den sociala miljö hon är en del av, reglerar hur hon uppfattar, värderar och handlar i den fysiska och den sociala världen. Vår klasstillhörighet och vårt sociala arv påverkar alltså hur vi agerar instinktivt i varje social situation och habitus kan därför även sägas vara kärnan i vår personlighet och identitet.

I skapandet av habitus är skolan viktig menar Jobér (2021), då eleverna här får upplevelser, kunskaper och skapar vanor som påverkar hur de i framtiden kommer att agera instinktivt i en viss situation. I vår undersökning kommer både skolan och den reguljära arbetsmarknaden att förstås och analyseras som två olika sociala fält. Vilka egenskaper och förmågor hos individen premieras och värderas som värdefulla inom dessa fält enligt informanternas uppfattningar av vad som utgör kulturellt kapital? Vilka uttalade och oskrivna spelregler menar de avgör huruvida en individ når framgång (i detta fall en yrkesanställning) och vilka habitus (förväntat agerande, sätt att tala eller handla) leder dit? Här handlar det både om att identifiera hur informanterna beskriver habitus som leder till att en person ur målgruppen kan få och behålla en anställning, men även hur ett sådant habitus kan tränas och utvecklas under utbildningen inom grund- och gymnasiesärskolan. Vi kommer även att analysera hur de olika informanterna utifrån sina respektive professioner positionerar sig i förhållande till varandra inom det sociala fält vi undersöker, samt vilka former av egna habitus som gör sig synliga i deras utsagor.

Metodbeskrivning

Under denna rubrik redovisar vi hur insamlingen av empiri planerats, genomförts och slutligen bearbetats. Avsnittet inleds med en övergripande redogörelse för hur metodvalen har gjorts, för att sedan följa den ovan nämnda kronologin.

Metod för datainsamling

Undersökningen genomfördes i form av en fenomenologisk intervjustudie (Johannessen m.fl., 2020). Denna kvalitativa forskningsansats lämpar sig för att urskilja hur olika individer uppfattar ett givet fenomen eller företeelse. Urvalet bestod av informanter som å ena sidan har olika uppdrag, bärande styrdokument och konkretiserade målsättningar, men som å andra sidan möts i en samverkansprocess med ett gemensamt mål. Fenomenologin blir därför ett verktyg som både kan synliggöra och uttolka så väl kompletterande som kontrasterande uppfattningar av problemområdet. Metoden ges en mer utförlig beskrivning i avsnittet Genomförande.

Djupintervjun

Datainsamlingen hade kunnat genomföras med hjälp av grupp- eller enskilda intervjuer. Då det är informantens upplevelse av fenomenet som är av intresse för studien bedömde vi enskilda intervjuer som bättre lämpade. Johannessen m.fl. (2020) beskriver hur den kvalitativa intervjun intresserar sig för informanten och dess subjektiva erfarenheter, vilket i praktiken innebär att informanten bör ges utrymme att själv påverka samtalsinnehåll utifrån det givna ämnet. Utifrån undersökningens problemformulering konstruerades därför en intervjuguide (se bilaga 2) med tre övergripande teman och ett antal stödfrågor att använda vid behov. Johannessen m.fl. skriver att en mer strukturerad och standardiserad intervjuguide kan vara fördelaktig när olika intervjuare är involverade. Samtidigt finns det en risk att för styrda frågor leder till att informantens riktiga uppfattning går förlorad. Stödfrågorna i intervjuguiden ska dock betraktas som just stödfrågor om behovet uppstår, då det huvudsakliga syftet med intervjuerna var att låta informanterna resonera fritt utifrån ovan nämnda teman.

Population och urval

Urvalet av de två kommuner som granskas grundar sig i första hand på författarnas geografiska läge, och utgör därmed vad Bryman (2018) skulle beteckna som ett bekvämlighetsurval. Kommunerna (som i fortsättningen kommer att benämnas som kommun 1 och kommun 2) skiljer sig åt till storlek, geografiska läge och invånarantal. För att använda den kategorisering Arvidssons m.fl. (2016) gör i sin forskningsstudie av svenska kommuner, kategoriseras kommun 1 som en ”storstad” (fler än 200 000 invånare) medan kommun 2 kategoriseras som en ”större stad” (mellan 50 000–200 000 invånare).

Jakten på informanter började med att försöka definiera undersökningspopulationen: individer som i professionell kapacitet arbetar för målgruppens tillträde till arbetsmarknaden. Med utgångspunkt i våra egna erfarenheter av problemområdet gjordes en initial avgränsning till ett urval bestående av yrkeslärare på gymnasiesärskolans nationella program som representant för skolväsendet, samt arbetskonsulent som representant för det eftergymnasiala stödet. För att få en tydligare bild av vilka aktörer som samverkar bjöds rektor för gymnasiesärskolans nationella program i kommun 2 in till ett utforskande samtal där studie- och yrkesvägledares roll särskilt lyftes fram och beslutet togs därför att även inkludera SYV i urvalet. För att fånga arbetsmarknadens perspektiv och kopplingen till arbetsplatserna och anställningsformerna som kan bli aktuella för målgruppen valde vi att inkludera personer inom Arbetsförmedlingen knutna till målgruppen som en fjärde kategori av informanter. Så för att fånga bilden av hur stödet, förberedelserna och anpassningarna ser ut för målgruppens inkludering på den reguljära arbetsmarknaden genomfördes alltså intervjuer med 4 yrkeskategorier i vardera kommunen:

- Yrkeslärare inom gymnasiesärskolan,
- Studie och yrkesvägledare inom gymnasiesärskolan,
- Arbetskonsulenter inom daglig verksamhet eller motsvarande,
- Samordnare inom Arbetsförmedlingen

Urvalet av informanter kan därmed sägas ha skett genom vad Bryman (2018) beskriver som ett målstyrt urval, där vi valt våra informanter utifrån ett strategiskt syfte. Syftet var, som beskrivits ovan, att undersöka hur dessa personer, som representanter för respektive yrkeskategori, upplevde målgruppens möjligheter att inträda och etablera sig på arbetsmarknaden, vilka hinder som finns och orsaken till dessa, samt hur samverkan mellan yrkeskategorierna såg ut och upplevdes av informanterna. I vissa fall har en informant givit tips eller förmedlat kontaktuppgifter till en annan informant, vilket skulle kunna liknas vid vad Bryman (2018) beskriver som ett snöbollsurval. Syftet för undersökningen har dock varit det viktigaste i vår urvalsprocess; samtliga informanter har valts ut efter noggranna övervägningar och diskussioner författarna emellan, varför urvalet trots detta bör beskrivas som målstyrt.

Urvalsprocess kommun 1

Urvalsprocessen i kommun 1 inleddes med att kontakt togs med en arbetskonsulent verksam inom kommunens dagliga verksamhet, hädanefter AK1. AK1 är även drivande i ett projekt som påbörjades 2020 med syfte att få personer inskrivna i daglig verksamhet att få tillgång till den reguljära arbetsmarknaden och kunna behålla ett arbete över tid. Efter att ha tagit del av syftet med vår undersökning tipsade AK1 om ett EU-finansierat projekt i Arbetsförmedlingens regi, med syfte att underlätta övergången från skola till yrkesliv för unga med funktionsnedsättning, och förmedlade kontaktuppgifter till Arbetsförmedlingens samordnare för projektet, hädanefter AF1.

Kontakt togs därefter med rektor för en av kommunens gymnasiesärskolor med förfrågan om möjliga informanter, utan resultat. Då vi båda har yrkeserfarenhet från gymnasiesärskolan inom kommunen tog vi därför i stället direkt kontakt med studie- och yrkesvägledaren vid kommunens största gymnasiesärskola och förklarade syftet med vår undersökning, vilket ledde till informanten SYV1. I anslutning till intervjun med SYV1 gav hen förslag på yrkeslärare som kunde passa för vår undersökning, vilket ledde till att vi tog kontakt med den lärare som blev sista representant för urvalet, L1.

Urvalsprocess kommun 2

Urvalet av informanter i kommun 2 inleddes med att rektor vid en av kommunens gymnasiesärskolor ombads reflektera kring potentiella informanter utifrån undersökningens syfte och frågeställningar. Rektor beskrev hur kommun 2 under flera år haft ett nära samarbete med och upphandlat arbetskonsultation för målgruppen från en extern samarbetspartner, och att gymnasiesärskolans studie- och yrkesvägledare var spindeln i nätet för samverkan mellan skolan och samarbetspartnern. Avslutningsvis förmedlades en kontakt mellan oss och studie- och yrkesvägledaren, samt en förteckning över undervisande lärare på de nationella programmen.

Då det bara fanns en potentiell SYV-informant skickades en intervjuförfrågan direkt till denna, hädanefter SYV2. På den externa samarbetspartnerns webbplats däremot fanns kontaktuppgifter till ett stort antal arbetskonsulenter och övriga funktioner. Då studien föranleder att alla informanter ska arbeta mot den specifika målgruppen kontaktades VD via e-post med en förfrågan om att vidarebefordra missivbrev till de medarbetare som uppfyllde urvalskriterierna. Intervjuförfrågan godkändes och delgavs två arbetskonsulenter som bägge återkopplade att de kunde ställa upp på en intervju. Då bägge informanterna bedömdes uppfylla urvalskriterierna tillämpades en "först-till-kvarn"-princip för valet av slutlig informant, hädanefter AK2. Den andra potentiella informanten lämnade samtycke till att dennes kontaktuppgifter sparades för en eventuell framtida intervjuförfrågan om empirin behövde mättas ytterligare. Arbetsförmedlare rekryterades till undersökningen via AK2:s kontaktnät, och slutligen rekryterades en lärare, L2, som informant utifrån studie- och yrkesvägledarens rekommendation.

Vi kommer fortsättningsvis att använda oss av dessa förkortningar (t.ex. AF1, SYV2) för att förtydliga vilken profession varje informant har och för att kunna särskilja och jämföra de olika informanternas upplevelser av fenomenet utifrån undersökningens syfte.

Genomförande

Vi intervjuade enskilt respektive kommuns fyra informanter. Intervjuerna genomfördes på informanternas arbetsplatser med en varaktighet mellan 35–90 minuter. Johannessen m.fl. (2020) betonar relevansen i intervjuernas omfattning då syftet med metoden är att nå en djupare förståelse av meningsinnehållet, vilket försvåras om underlaget är kortfattat och ytligt. Alla informanter fick chansen att läsa igenom missivbrevet (se bilaga 1), som hade skickats via e-post, ytterligare en gång och ställa eventuella frågor innan de skriftliga. Då intervjuerna skulle spelas in gavs detta extra betoning innan skriftliga samtycken samlades in. Intervjuerna spelades in och transkriberades i sin helhet av den som genomfört intervjun. Dessa transkriptioner utgör sedan det samlade empiriska underlaget. Vissa informanter fortsatte att prata om ämnet efter att inspelningsutrustningen stängts av, dessa uttalanden har inte inkluderats i resultatet.

Fenomenologi, ett bearbetnings- och analysverktyg

Vi har tidigare definierat två viktiga utgångspunkter för vår studie. Den första är att vi betraktar målgruppens inkludering på den öppna arbetsmarknaden som ett fenomen, och den andra att de nyckelpersoner som utgör undersökningspopulationen verkar inom ett definierbart fält. Utifrån dessa utgångspunkter anser vi att en fenomenologisk metod är lämplig att använda och på ett välfungerande sätt kan förenas med Bourdieus utbildningssociologiska teori som beskrivits ovan. Målet inom sociologisk forskning är enligt Jobér (2021) att undersöka individers uppfattningar och följder av en upplevd verklighet, snarare än att försöka beskriva en objektiv omvärld som går att mäta och verifiera. Teorin kan sägas vara de glasögon genom vilka forskaren läser av sitt empiriska material och forskningsresultatet blir därmed relativ till individerna och omständigheterna som utgör empirin. Genom att kombinera en fenomenologisk metod med Bourdieus centrala begrepp för ögonen var förhoppningen att resultatet får en tydlig röd tråd och struktur, samt en passande språklig dräkt lämplig för jämförelser och analyser.

En definition av metoden ges av Johannessen m.fl. (2020) som skriver att en fenomenologisk studie innebär att forskaren vill identifiera informanternas egna tolkningar av ett fenomen de själva är väl bekanta med. Vidare beskriver författarna ett typexempel på tillvägagångssätt, med en insamlingsfas och fyra analysfaser. Dessa är **helhetsintryck och sammanfattning, kodning och kategorisering, kondensering och avslutande sammanfattning.**

Fyra faser av fenomenologisk analys

I det första steget lästes de transkriberade intervjuerna. Ett helhetsintryck och en kort sammanfattning av varje intervju nedtecknades tillsammans med ytligt identifierbara teman och kategorier. Underlaget förtätades genom att information som ej bedömdes relevant för studiens utgångspunkter ströks. I det här steget är det möjligt att även förkorta de uttalanden som kvarstår, vilket gjordes i viss utsträckning.

I det andra steget bearbetades det förtätade underlaget ytterligare genom en kodningsprocess där meningsbärande avsnitt gavs etiketter. En av fenomenologins styrkor är att detta steg kan vara både induktivt och deduktivt, det vill säga att texten skapar koderna eller att texten matchas mot en förutbestämd begreppsapparat. Johannessen m.fl. (2020) beskriver i detta steg en iterativ tolkningsprocess där initialt mer beskrivande koder byts ut mot mer tolkande och abstraherande koder allt eftersom materialet blir mer bekant. Genom att utgå ifrån Bourdieus utbildningssociologiska teori i genomläsning och bearbetning av empirin, arbetades etiketterna fram på ett sätt så att de enkelt kunde kopplas till teorins centrala begrepp som kapital, habitus och fält. Processen att tolka informanternas rena beskrivningar i intervjumaterialet enligt fenomenologisk metod för att synliggöra underliggande betydelser och värderingar i informanternas svar, krävde teoretisk vaksamhet och tät kommunikation mellan författarna.

När texterna var färdigkodade förkortades materialet ytterligare genom att de kodade utdragen lyftes ut och sorterades under nya rubriker. Den överblick av materialet som detta gav ledde sedan till att koderna kunde förfinas ytterligare utifrån den underliggande betydelsen i informanternas utsagor. Utdragen

parafraiserades och sorterades in i ett kalkylblad. Här blev det möjligt att jämföra och kontrastera informanternas uppfattningar inom ett givet tema, samt enkelt överskåda vilka teman och kategorier som tydligast framträtt i materialet. Det bearbetade underlaget bestod av 329 meningsbärande utdrag fördelat över 18 koder. Utifrån forskningsfrågorna sammanfattades dessa i fyra övergripande teman och 12 underkategorier. Efterhand som resultatredovisningen började ta form togs beslutet att göra en ytterligare kondensering av materialet till två övergripande teman och sex något bredare underkategorier.

Tillförlitlighet och trovärdighet

För att erhålla ett tillförlitligt resultat iscensattes intervjuerna under så liknande villkor som möjligt (Kvale och Brinkmann, 2014). De transkriberade intervjuerna som utgjorde studiens empiriska underlag omfattade cirka 48 800 ord, en textmassa som till en majoritet innehöll meningsbärande och utifrån studiens syfte och frågeställningar relevanta utsagor. Enkelt uttryckt är det väldigt mycket empiri som inte redovisas på något sätt, vilket väcker frågan om studiens tillförlitlighet och den eventuella risken för ett tendentiöst urval. Efter att ha lagt ner så mycket tid på bearbetningen av materialet var vi dock föga intresserade av att inte också göra materialet rättvisa, och urvalet av vad som skulle redovisas blev föremål för en kontinuerlig diskussion oss sinsemellan. Om vi hade följt den fenomenologiska analysprocessen (Johannessen m.fl., 2020) till punkt och pricka hade resultatet redovisats i form av kondenserade meningsbärande utdrag. I slutändan valde vi dock att endast använda vår förteckning av dessa utdrag för att definiera teman och underkategorier, sedan återvände vi till de oredigerade transkriptionerna för att välja ut hela citat då vi ansåg att detta underlättade distinktionen mellan informanternas uttalanden och vår tolkning av deras upplevelser. Giltigheten anser vi består i den röda tråden mellan det definierade problemområdet, beskrivningen av studien i missivbrevet informanterna tagit del av, intervjuguiden som använts och resultatet som redovisats. Vid första anblick hade respondentvalidering kunnat vara ett användbart grepp, vilket enligt Bryman (2018) innebär att studiens informanter hade fått ta del av resultatet och ge en återkoppling kring huruvida de

hade tolkats korrekt. Vår bedömning blev dock att detta hade varit för kostsamt ur ett tidsperspektiv, samt kunnat begränsa vårt tolkningsutrymme.

Forskningsetiska överväganden

I denna undersökning har vi strävat efter att kontinuerligt förhålla oss till de forskningsetiska huvudkraven under planerings-, genomförande- och bearbetningsfasen. Informanterna har delgivits skriftlig information (se bilaga 1) om undersökningens syfte och omfattning, samt hur vi förhåller oss till de forskningsetiska huvudkraven, och har uppmuntrats att ställa frågor om något är otydligt både före och efter skriftligt samtycke lämnats. Inför varje intervju har informanterna fått en tydlig beskrivning av hur det insamlade materialet kommer att bearbetas och senare framställas.

Något som på ytan varit positivt men som vi även vill belysa som en riskfaktor är att alla informanter med stor entusiasm tackat ja till att delta med tillhörande kommentarer kring behovet av att belysa problemområdet. Vi anser att detta föranleder en extra varsam hand i bearbetningen och redovisningen av resultatet. Oavsett hur väl vi lyckas uppnå konfidentialitetskravet och avidentifiera alla inblandade, kommer troligtvis den enskilda informanten fortfarande kunna identifiera sig själv i resultatet och därmed behöva uppleva hur ens uttalanden tolkats av författarna. Vetenskapsrådet (2017) rekommenderar därför att deltagare får ta del av potentiellt kontroversiella tolkningar innan publicering. Detta är något vi har strävat efter att inte behöva göra genom att vara transparenta och tydliga med undersökningens syfte, vilket i kombination med den synliga inspelningsutrustningen troligtvis modererat informanternas grad av öppenhet. I det fåtal tillfällen det har varit aktuellt har vi vägt vinsten av att inkludera ett kontroversiellt uttalande mot kostnaden för den enskilde uppgiftslämnaren, och antingen helt exkluderat eller parafraaserat dessa utsagor ytterligare. Detta är också anledningen till att vi ej använder fingerade namn eller presenterar informanternas individuella uppdrag och bakgrund mer utförligt. Vi vill i stället att informanterna ska uppfattas som representanter för respektive aktör inom det undersökta fältet, där likheter och

skillnader som uppkommer i fråga om upplevelser snarare kopplas till informantens profession eller kommun än till dennes person.

Även om målgruppen unga vuxna med en intellektuell funktionsnedsättning inte varit en del av undersökningens population och urval har enskilda individer från gruppen beskrivits av informanterna. I dessa fall där riktiga individer fått exemplifiera ett händelseförlopp som visat sig vara av relevans för undersökningens frågeställningar har vi säkerställt att ingen avslöjande eller på annat sätt problematisk information inkluderats i utdragen.

Då författarna befinner sig i olika delar av landet förutsätter detta att material lagrats online. Alla transkriptioner har gallrats från identitetsröjande information innan de laddats upp till den gemensamma plattformen. Ljudinspelningar har endast sparats lokalt. I bearbetningens slutskede fanns möjligheten att lyssna på varandras inspelningar vid en fysisk träff. Allt material kommer att tas bort från alla enheter i samband med att examensarbetet betygssatts och laddats upp i DIVA-portal, vilket informanterna lämnat samtycke till.

Resultatbeskrivning

Resultatets disposition utgår från undersökningens två frågeställningar. Utifrån frågeställning 1 inleder vi med att redogöra för de vägar till arbete och modeller för samverkan som informanterna i respektive kommun beskriver. Efter detta redovisas de två teman och deras respektive underkategorier som framkommit i den fenomenologiska bearbetningen av empirin. Kapitlet avslutas med författarnas sammanfattande analys av resultatet kopplat till den tidigare forskningen, följt av en teoretisk tolkning.

Vägar till arbete

Det arbetsplatsförlagda lärandet, APL, beskrivs av samtliga informanter som det mest betydelsefulla verktyget för att förbereda eleverna för ett yrkesliv inom den reguljära arbetsmarknaden. Eller som SYV2 svarar på frågan om framgångsfaktorer i kommun 2, ”Den största framgångsfaktorn är APL i skolans försorg. Det är den absolut största.” SYV2 berättar även att elever som läst huvuddelen av sin grundskoleutbildning i grundsärskolan ofta saknar erfarenheter från arbetsplatser då grundsärskolorna valt att låta eleverna genomföra sina praktikperioder på gymnasiesärskolan. Elever som blivit sent utredda däremot kan ha hunnit praktisera på en extern arbetsplats, och kan därför ha lättare att ta till sig APL-upplägget enligt SYV2.

Kommun 1

Sedan 2019 bedrivs ett EU-finansierat samverkansprojekt under ledning av Arbetsförmedlingen i ett antal svenska kommuner, däribland kommun 1. Projektet är något som lyfts fram av alla informanter och har som mål att öka möjligheterna för unga med funktionsnedsättning att få en bra övergång från skola till arbetsliv. Utöver Arbetsförmedlingen ingår aktörer från skolor inklusive deras elevhälso-team, Försäkringskassan och arbetsgivare från både offentlig och privat sektor i ett multikompetent team kring eleven. Projektet riktar sig till ungdomar mellan 16 och 29 år och präglas av att stödet inleds tidigt, redan under gymnasieutbildningen, och följer sedan ungdomen tills hen är etablerad på arbetsmarknaden genom

uppföljningar och stödinsatser riktade både till arbetsplatsen och individen. SYV1 berättar att inför elevernas APL under år 4 gör skolan en bedömning av vilka elever som står närmst arbetsmarknaden och de som bedöms ha störst möjlighet att nå en anställning anmäls till projektet. Om Arbetsförmedlingen i sin tur bedömer att eleven har tillräcklig arbetsförmåga kopplas en SIUS-konsulent på som personligt stöd. Arbetsförmedlingen kan sedan i förlängningen även erbjuda arbetsplatsen ekonomiskt stöd i form av olika lönebidrag och subventioner baserat på personens arbetsförmåga, för att möjliggöra en anställning. Vilken grad av arbetsförmåga ungdomen upplevs besitta bestäms av Arbetsförmedlingen utifrån en samlad bedömning grundat på skolans praktikomdöme, egna observationer av personen i arbetsmiljö, samtal med eleven, arbetsgivare och ansvarig SIUS-konsulent. AF1 poängterar att denna bedömning inte är samma som den Försäkringskassan gör för att utreda möjligheter till insatser och bidrag för individen.

För de elever som inte bedöms klara av sin APL, och därför implicit saknar förutsättningarna för att nå en anställning på den reguljära arbetsmarknaden, inleder enligt SYV1 gymnasiesärskolan en förberedelse mot daglig verksamhet inom kommunen eller mot fortsatta studier inom Lärvux eller folkhögskola. I stället för att genomföra APL på en arbetsplats erbjuds två kortare praktikperioder inom daglig verksamhet under vår- och höstterminen år 4.

Daglig verksamhet erbjuder en mängd olika former av sysselsättningar för personer med olika former och grader av funktionsnedsättning inom kommunen. AK1 beskriver hur personer som står nära arbetsmarknaden kan erbjudas sysselsättningen ”Enskild plats”, vilket är en form av praktik på en arbetsplats men som administreras och handleds av daglig verksamhet. Syftet är att ge insyn och erfarenhet av arbetslivet genom att få prova och träna under anpassade former efter individens behov och förmågor. Sedan två år tillbaka erbjuder daglig verksamhet i kommunen en ny form av arbetsnärmande program. AK1 beskriver att projektet i huvudsak går ut på att hitta samverkansformer med Försäkringskassan och Arbetsförmedlingen som ska skapa förutsättningar för personer mellan 19 och 30 år att lämna daglig verksamhet för en anställning på den reguljära arbetsmarknaden. Samarbetet mellan de olika aktörerna ska underlätta för målgruppen att snabbare få

det stöd och anpassningar de behöver genom att de olika myndigheterna har insyn i samma ärende, utgår från en gemensam plan och därmed kan kommunicera kring frågor om ersättningsformer och beslut om insatser på ett effektivare sätt än tidigare.

Kommun 2

Kommun 2 har tidigare arbetat med ett liknande samverkansprojekt som används i kommun 1, där Arbetsförmedlingen och Försäkringskassan ingick, men gör det inte längre. SYV2 berättar att gymnasiesärskolorna har ett fast samarbete med två butiksaktörer och att alla elever från och med årskurs 2 genomför en inledande APL-period på någon av dessa två platser, där skolan dessutom har permanenta handledare på plats. Förutom att eleverna får lära sig vad det innebär att vara på en arbetsplats, används det som en inventering av elevernas arbetsförmåga. Om en elev bedöms ha ett väldigt stort behov av stöd och handledning kommer den sedan fortsätta på någon av dessa fasta platser tills skolan bedömer att den är redo för en extern arbetsplats, vilket är skolans målsättning för alla elever.

Om skolan bedömer att en elev har tillräcklig förmåga för att stå till arbetsmarknadens förfogande finns ett annat etablerat spår att följa, som beskrivs av både SYV2 och AK2. Först köper skolan in arbetskonsultation från den externa samarbetspartnern där AK2 har sin anställning. Detta innebär att eleven blir erbjuden stöd av en arbetskonsulent med uppdrag att antingen stötta eleven på en befintlig APL-plats, alternativt hitta den APL-plats där eleven har störst utvecklingspotential under sitt sista läsår. Denna insats liknar den roll som SIUS-konsulenten får i kommun 1, med skillnaden att insatsen avslutas i samband med att eleven skrivs ut ur gymnasiesärskolan vid examen. Inför studenten bjuder skolan även in Arbetsförmedlingen för att eleven antingen ska bli inskriven eller för att undersöka om Arbetsförmedlingen kan stötta genom att omvandla en APL-plats till en lönebidragsanställning. Både AK2 och AF2 beskriver att Arbetsförmedlingen i detta läge, efter utbildningen, kan koppla in en SIUS-konsulent som fortsätter att stötta individen på samma sätt som beskrivs i kommun 1, samt även erbjuda arbetsplatserna ekonomiskt stöd baserat på arbetsförmåga för att möjliggöra en anställning.

I underlaget från kommun 2 omnämns daglig verksamhet enl. LSS i mycket liten utsträckning i jämförelse med kommun 1. SYV2 och AK2 beskriver dock att i de fall där eleven inte bedöms ha tillräcklig arbetsförmåga för att nå en anställning påbörjas en planering mot daglig verksamhet genom att erbjuda information och stödjande samtal med eleven och dess vårdnadshavare, hjälp med ansökan om insatser, studiebesök på olika verksamheter och liknande förberedelser.

Tema 1: Förmågor, krav och anpassningar

Detta tema utgår från vad informanterna anser antingen ökar eller minskar elevernas möjligheter att nå den reguljära arbetsmarknaden. Temat är nedbrutet i tre underkategorier: **Identitet, urval och inkludering, anpassningar – på gott och ont och sociala förmågor viktigast i slutändan.**

Identitet, urval och inkludering

När man tittat tidigare, alltså historiskt, så har ju eleverna varit starkare som kom hit. Nu är dom... lite svagare. (L2)

Tre av fyra informanter från gymnasiesärskolan i respektive kommun (L1, L2 och SYV1) beskriver en upplevelse av att elevkategorin som läser nationellt program sedan gymnasiesärskolereformen 2013 har blivit generellt svagare och mer heterogen utifrån sina förmågor och funktionsnedsättningar. Detta leder enligt informanterna till att allt fler får problem att genomföra de 22 veckors APL som utbildningen kräver.

AF1 menar att de eleverna som befinner sig i gränslandet mellan grund- och grundsärskolan allt oftare väljer bort gymnasiesärskolan för att i stället läsa individuellt program på gymnasiet. Därigenom blir de också svårare att hitta och erbjuda stöd till. Samtliga informanter lyfter elevernas svårigheter att identifiera sig med sin funktionsnedsättning som ett hinder för att kunna anpassa och förbereda eleverna på ett framgångsrikt sätt.

Det handlar ju oftast om eleverna som inte känner sig hemma i skolformen och vill bevisa det genom att klara sig själva. Men man sliter sitt hår för att man vet att ungdomen bara behöver rätt förutsättningar. Men vi kan ju inte tvinga någon. (SYV2)

Att utveckla en medvetenhet om sina egna förmågor och behov för att fungera på en arbetsplats framkommer tydligt i samtalen som en framgångsfaktor för att nå en anställning. Att ha fått sin diagnos och mottagits i skolformen tidigt i livet innebär därför enligt flera informanter bättre förutsättningar att lyckas, något som inte bara uttrycks av informanter verksamma i skolan. AF1 säger att ”de som har lyckats bäst och har störst förutsättningar att komma ut i arbete är de som har fått sin diagnos tidigt. Som har fått stöd hemifrån och av vården och skolan, fått förberedelse...”

L1 påpekar hur skolans fysiska placering påverkar elevunderlaget, vem som söker sig till utbildningen och även elevernas motivation. När han arbetat på skolor som varit lokalintegrerade på vanliga gymnasieskolor upplever han att motivationen hos eleverna varit enklare uppbåda än när man hållit till i utkanten av skolan, eller som nu när gymnasiesärskolan har helt egna lokaler utanför stadskärnan.

Och de som är bäst av de som kommer till oss, de vill ju inte gå här för de vill ju inte liknas vid de andra i klassen. Eller på hela skolan. ”Jag vill inte gå på en sån CP-skola” har jag hört mer än en gång. (L1)

Gemensamt för samtliga informanter i bägge kommunerna är att man anser att elevgruppen inom gymnasiesärskolans nationella program är väldigt heterogen. Detta kan enligt informanterna i förlängningen missgynna de som bedöms vara starkast i fråga om kunskaper och förmågor då undervisning och innehåll behöver anpassas och begränsas, samtidigt som självbilden och motivationen hos gruppen påverkas. Urvalet i fråga om vem som deltar i de arbetslivsnärmande projekten görs i första hand av de ansvariga yrkeslärarna/speciallärarna på gymnasiesärskolan och därefter av företrädare för Arbetsförmedlingen. Precis som i gränsdragningen för vilken skolform som en elev ska tillhöra, uppstår här en ny gränsdragning för vilka informanterna tror har möjlighet att lyckas på arbetsmarknaden. De som har bäst förutsättningar visar sig också vara de som får ta del av stödet, ett stöd som samtliga informanter menar är nödvändigt för alla elever för att nå resultat. Som AF1 uttrycker det: ”när det gäller ungdomar som slutar särskolan, så behöver 9 av 10 en SIUS-konsulent.”

I fråga om deltagande i de arbetslivsnärmande projekt som organiseras inom daglig verksamhet är det på ett liknande sätt arbetskonsulenter inom DV och företrädare för Försäkringskassan som i ett första steg väljer ut de som de tror har bäst chans att lyckas nå en anställning. AK1 beskriver hur daglig verksamhet behöver förhålla sig till fördomsbilden av en vårdbetonad gruppverksamhet för personer med mer omfattande funktionsnedsättningar. DV försöker därför marknadsföra sig bland ungdomarna på gymnasiesärskolan som ett attraktivt alternativ som i förlängningen också kan leda till anställning, AK1 säger att ”det handlar ju också om att motivera de här personerna. För många känns ju DV som ett nerköp. Det är ju mycket coolare att vara på Arbetsförmedlingen eller få en anställning”.

Anpassningar – på gott och ont

Man måste vara ärlig i längden. För vi kan inte anpassa så pass mycket, för det skiter sig ändå i slutet om vi inte är ärliga från början. (L1)

Både SYV1 och L1 beskriver hur kopplingen till grundsärskolan (där elever som läser inriktning ämnen hamnar på nationellt program och elever som läser inriktningen ämnesområde hamnar på individuellt program) inte fungerar i praktiken. De menar att alltför många som söker sig till nationellt program saknar de förmågor och förkunskaper som krävs för att nå målen i gymnasiesärskolans kursplaner.

Jag tror det har varit så att det har kunnat skilja mellan skolor, vad som krävs för att läsa ämnen och för att läsa ämnesområden. Och att det då har gjort att grundskolan kanske lutat åt att vara mer generösa i sin bedömning, att fler kan läsa ämnen. (SYV1)

Flera informanter påpekar också att anpassningar genom utbildningen inte alltid är av godo, utan i stället bidrar till en falsk föreställning om de egna förmågorna. SYV1 och L1 berättar att förutsättningarna på grundsärskolan skiljer sig mot gymnasiesärskolans i fråga om vilka resurser (fysiska, personalmässiga och pedagogiska anpassningar) man har att tillgå, och att detta bidrar till att eleverna inte är tillräckligt rustade för de krav som ställs inom gymnasiesärskolan och som i förlängningen väntar på en arbetsplats. Informanterna från Arbetsförmedlingen i

båda kommunerna, och även AK1, uttrycker i sin tur att anpassningarna inom gymnasiesärskolan i vissa fall är alltför omfattande och att eleverna behöver få kunskap om vilka krav som faktiskt förväntas på en arbetsplats för att också ha möjligheten att lyckas.

...därför behöver ju de här ungdomarna till varje pris uppmuntras till att verkligen göra sina 22 veckors APL i reell arbetsmiljö. Så det inte blir så att en grupp tycker det är mysigare att vara på skolan (AF1)

Sociala förmågor viktigast i slutändan

Det enskilt viktigaste för att få en anställning är att man är en person som andra kan tycka om. Det motsatta blir ett stort, stort hinder. (AF2)

När det kommer till vilka förmågor som är centrala för eleverna att besitta för att lyckas på arbetsmarknaden är informanterna ganska så lika i sina beskrivningar. God närvaro, att passa tider, uthållighet över tid, att kunna hantera viss stress, att vara flexibla till viss grad, att kunna förstå instruktioner och ta egna initiativ, är återkommande framgångsfaktorer som eleverna bör ha eller utveckla. Dessa faktorer påverkas i de allra flesta fall av elevens funktionsnedsättning, och det personliga stödet ute på praktik-/arbetsplatsen anses därför vara den mest betydelsefulla åtgärden för att nå framgång. Informanterna beskriver också hur arbetslivet har blivit mer komplicerat och effektiviserat med vinstkrav, slimmade organisationer och användandet av tillfällig arbetskraft i form av bemanningsföretag som konsekvens. Detta ställer högre kognitiva och sociala krav på arbetstagarna, och de enklare arbetsuppgifterna blir allt svårare att hitta.

...man kanske inte är sådana där fasta arbetsgrupper alltid, som min romantiska bild är. Man träffas på morgonen åker ut ett gäng i en bil, tar ett område och sen kör man hem igen, och så ses man nästa dag. Det kanske krävs en annan flexibilitet idag. (AK1)

Samtidigt uttrycker flera informanter att själva arbetsmomenten i sig sällan är avgörande för ungdomarnas möjlighet att lyckas på en arbetsplats. Fysiska och pedagogiska anpassningar av miljön eller arbetsuppgiften, tydliggörande instruktioner och arbetsbeskrivningar samt tid för eleven att lära sig att behärska

uppgifterna, är kompensatoriska verktyg som underlättar möjligheten att anställa en elev från gymnasiesärskolan.

Har man förutsättningarna och ges rätt utgångsläge så att man får visa vad man kan och göra sig oumbärlig på arbetsplatsen. Det kan vara att se till att det alltid finns kaffe i kaffeautomaten, man gör nytta helt enkelt. (SYV2)

Det mest centrala hindret för ungdomarna som framkommer i intervjuerna är i stället svårigheten att förstå det sociala spelet och förhålla sig till relationer som finns ute på arbetsplatserna. Svårigheten att tolka sociala koder, humor och det som är underförstått, gör att eleverna ofta hamnar i konflikter eller reagerar negativt vid tillsägelser eller instruktioner. Detta är den största anledningen när elever misslyckas med sin APL, menar både SYV1 och L1. L1 säger att ”stöttningen ute är mer sociala förmågor än yrkesförmågor. Det är det viktigaste. För de klarar inte av att hantera det sociala. Det är inte kompisar som man kan säga vad man vill till.” AK1 beskriver hur det även inom ramen för DV:s arbetslivsnärmande projekt ägnas stort fokus åt att diskutera det sociala samspelet på arbetsplats.

Och så var man med på gruppträffar (...) där vi diskuterade arbetslivets villkor, vad är skillnaden på DV och en anställning? Hygien, kosthållning, hur kommunicerar man på en arbetsplats? Vad är underförstått? Vad är ironi? Vad är sarkasm? (AK1)

Elevernas sociala förmågor visar sig också upplevas vara avgörande för huruvida företag vill ta emot praktikanter och anställa personer ur målgruppen. Arbetsledarnas och kollegornas bristande förståelse kring vad IF innebär samt avsaknaden av kunskap kring bemötande och anpassningar, gör att individens sociala kompetens blir otroligt viktig för att få chansen att i förlängningen inkluderas på en arbetsplats.

Tema 2: Samverkan – brister och utvecklingsmöjligheter

Detta tema behandlar de i huvudsak gemensamma samverkansprocesser som informanterna i respektive kommun deltar i. Temat är nedbrutet i tre underkategorier: **Helhets- och långtidsperspektivet, den personliga kontakten och olika diskurser som möts – prestige och förståelse.**

Helhets- och långtidsperspektivet

*Så om man kanske tänker **arbete** redan från början. Att man skulle kunna ha de här fyra åren till att träna på saker, ännu mer uttalat. Den här eleven skulle behöva träna på det här och det här. (AF2)*

De båda kommunernas samverkan mellan olika myndigheter ser olika ut och har varit föremål för en hel del projektdrivna förändringar under tid. I båda kommunerna framhåller man vikten av att ha ett helhetsperspektiv kring eleven och att stödet inte är begränsat till kortare perioder för att eleverna ska kunna etablera sig på arbetsmarknaden. I kommun 2 beskriver SYV2 att man tidigare arbetade med ett projekt som innebar att eleverna kunde få fortsatt stöd av en arbetskonsulent i flera år efter att de tagit examen. Numera köper skolan in arbetskonsultation från en extern samarbetspartner i kommunen i form av en arbetskonsulents tjänster. AK2 beskriver uppdraget som att vara ”spindeln i nätet” i kontakten mellan skolan, praktikplatserna och Arbetsförmedlingen, men även det övriga nätverket runt eleven som rör försörjningsstöd, habilitering, god man och familj. Att arbetskonsulentens uppdrag avslutas i samband med att eleverna lämnar utbildningen är enligt SYV2 och AK2 ett stort hinder då mycket av kunskapen kring elevens behov och situation kan gå förlorad, med påföljden att eleven misslyckas på sin arbetsplats.

Jag tänker även på samverkan med Arbetsförmedlingen som inte har samma tid och resurser. Så där är det viktigt att jag är med och bevakar. Jag som känner deltagaren bäst. Så att dom inte bara sätter ut dom på någonting om jag inte lyckats hitta en plats. (AK2)

Det är framför allt tiden efter examen, när personen byter arbetsplats eller i en eventuell övergång från studier eller daglig verksamhet till arbetslivet, som upplevs som kritisk. SYV2 uttrycker att när ”de som alla andra vill byta jobb eller vill byta den dagliga verksamheten, det är då man tappar dem. Då finns inte det skydds nätet om det inte är så att man har driftiga föräldrar.”.

Informanterna i kommun 2 uttrycker också en önskan om att involvera Arbetsförmedlingen tidigare under studietiden för att etablera en gemensam syn och strategi för eleverna efter att de tagit sin examen. L2 tror att en tidigare samverkan hade bidragit till att göra utbildningen mer meningsfull och användbar.

För nu jobbar ju X (extern samarbetspartner) med eleverna då under tiden dom går *på skolan* och sen jobbar Arbetsförmedlingen *efter skolan*. Men i ett drömscenario så skulle ju Arbetsförmedlingen vara inkopplad tidigare (L2)

I kommun 1 arbetar man med ett projekt som innebär tidig skolsamverkan mellan Arbetsförmedlingen och utbildningen. Detta gäller endast de elever som blir utvalda att delta, ett urval baserat på deras förmågor och förutsättningar att få en anställning på den reguljära arbetsmarknaden. Det stöd i form av en SIUS-konsulent som erbjuds inom ramen för projektet påminner i stort om det uppdrag Arbetskonsulent 2 har i kommun 2, med skillnaden att stödet här följer eleven även efter avslutad skolgång in i arbetslivet, med uppföljningar och handledning så länge behovet finns kvar. Alla elever deltar dock i handledningsträffar med Arbetsförmedlingen och skrivs som rutin in som arbetssökande under sin utbildning. AF1 beskriver, på samma sätt som AF2, att samverkan med skolan och lärarna hade kunnat utvecklas ytterligare under skoltiden, genom att tydligare koppla utbildningen till arbetslivets villkor och krav ”så att det blir levande. Så kan de jobba med de frågor som vi har haft uppe. Så blir det mer levande och kanske en större behållning.”

Skolans kontakt med praktikplatserna och Arbetsförmedlingen i kommun 1 sköts numera främst av en APL-samordnare. Tidigare hade varje nationellt program på skolan en lärare med särskilt APL-ansvar, vilket innebar att denne ansvarade för att hitta arbetsplatser, introducera och handleda och vidarebefordra information och bedömningar till Arbetsförmedlingen. Förändringen har gjorts för att effektivisera

verksamheten och underlätta arbetsbördan för lärarna, men den har också medfört att helhetsperspektivet kring elevens behov och förmågor blivit lidande, enligt L1.

Trots att allt fler elever som lämnar gymnasiesärskolan hamnar inom daglig verksamhet är samverkan mellan dessa aktörer inte alls lika utvecklad under utbildningen. Detta beror enligt AK1 och SYV1 på att verksamheterna inte får överföra information kring enskilda elever innan dess att eleven ansökt och fått beviljat insatsen daglig verksamhet enl. LSS. L1 i sin tur upplever att ”det har varit ganska så stängda dörrar för nationella elever till DV. Men nu, med tanke på bredden på vår elevkategori, kunskapsnivån på våra elever... Vi har ju fler och fler elever som går mot DV.” Kontakten mellan Arbetsförmedlingen och daglig verksamhet beskriver både AK1 och AF1 hade kunnat utvecklas ytterligare men är något som i och med det gemensamma arbetslivsprojektet har börjat att förbättras.

Att lämna över information till DV om vad den här personen har gjort innan och vad är det som den behöver träna på för att den ska kunna komma tillbaka till oss på AF. Det funkar ibland, men ibland inte. Det borde vara mycket mer struktur kring det (AF1)

Den personliga kontakten

Det varierar så mycket beroende på vilken person man har kontakt med. Ibland måste man markera att skolan ska vara delaktig. Man kan få en ny person att samarbeta med som inte riktigt har uppfattat sin roll i det hela och då måste man vara jättetydlig. (AF2)

Flera informanter i båda kommunerna lyfter fram hur betydelsefull den personliga kontakten är, både till eleven för att skapa trygghet och engagemang på arbetsplatsen, men även kontakten mellan aktörerna från de olika samverkande myndigheterna. Arbetsförmedlarna i både kommun 1 och kommun 2 påpekar hur viktigt det är att lärarna på gymnasiesärskolan har erfarenhet av och praktisk kunskap om Arbetsförmedlingens uppdrag och om det arbetsliv som väntar för eleverna. Relationen mellan skolan och Arbetsförmedlingen blir därför väldigt personbunden och behöver byggas upp på nytt och förtydligas när aktörerna från skolan byts ut.

Jag har ju jobbat länge, och jobbat mot vissa särskolor där personalen är erfaren. En del av dem har slutat nu, de har gått i pension eller gått vidare. Och då är det ju viktigt att vi börjar om igen och bygger upp ett förtroende för varandra och hitta lösningar (AF1)

I jakten på att finna APL-platser och framtida anställningar är också de personliga kontakterna, främst till näringslivet, en nyckelfaktor för att lyckas. AF2 beskriver hur samhället och arbetsgivarna historiskt tagit ett större kollektivt ansvar för målgruppens anställnings- och försörjningsmöjligheter.

... i dom här bruksorterna tog man mer ansvar för dem som bodde på orten och som hade en intellektuell funktionsnedsättning. Då kanske man hade familj som jobbade, så anställer vi honom också och hittar andra lite enklare arbetsuppgifter. (AF2)

För att bygga relationer med näringslivet och därigenom skaka fram fler praktikplatser uttrycker flera informanter i båda kommunerna att personliga möten och välkända ansikten är en framgångsfaktor.

Det här personliga i stället för att ringa som jag sa innan. Vara ute och leta, ha täta avstämningar, vara tillgänglig. Det är sådana saker som är framgångsrika, att arbetsgivarna har ett ansikte och vet vem som kommer (SYV2)

L2 beskriver hur viktigt det är att som elev känna någon på företaget för att ha en möjlighet till en ingång som kan leda vidare till en framtida anställning. SYV2 menar att yrkeslärares egna sociala kontaktnät är betydelsefulla nycklar för att finna arbetsplatser som vill ta emot praktikelever. I kommun 1, där man överlåtit ansvaret och kontakten med arbetsgivarna att skötas av en gemensam APL-samordnare för samtliga programinriktningar, i stället för att det som tidigare legat på en lärare inom respektive program, upplever L1 att den personliga relationen till arbetsplatserna blivit lidande.

Det positiva med det var att jag fick ju ofta väldigt god kontakt med arbetsplatserna, eftersom jag var där så ofta. Vi visste att elev X hade svårt med tiderna, eller hade svårt med... Då kunde man förmedla det till arbetsplatsen. APL-samordnaren har inte en chans att lära känna 87 elever. Det går inte. (L1)

Betydelsen av en personlig kontakt från skolan som skapar trygghet ute på arbetsplatsen är, som vi ser i citatet ovan, också viktig för att eleverna ska lyckas,

menar samtliga informanter i båda kommuner. En omfattande och tydlig introduktion, återkommande uppföljningar ute på arbetsplatserna med både arbetsgivare och elev och en sammankoppling mellan arbetet som sker på arbetsplatsen med det som sker i klassrummet, är recept som leder till framgång enligt både informanterna kopplade till gymnasiesärskolorna och till Arbetsförmedlingen.

Oavsett vuxen, jag, läraren eller handledare. Bara närvaron och att visa upp sig på en APL-plats gör att det blir lite tyngd i det, som gör att eleven ändå känner att de faktiskt är ute på riktigt (SYV2)

Graden av lärardelaktighet i elevernas APL upplevs dock vara olika från fall till fall och beroende av personligt engagemang, resurser och skolans organisation.

Olika diskurser som möts – prestige och förståelse

Det handlar till 99% om att lära känna varandras uppdrag.

(AK1)

Vilken aktör som bäst företräder elevens intressen i sin väg mot arbetsmarknaden är föremål för en del oenighet bland informanterna. Var den ena yrkeskategorins jurisdiktion och expertis slutar och var den andras tar vid ter sig olika beroende på vem vi talar med. I fråga om skolans bedömning i form av betyg och omdöme från sin APL å ena sidan och Arbetsförmedlingens bedömning av elevernas arbetsförmåga å andra, råder delade meningar i fråga om betydelse och meningsfullhet. Företrädarna för Arbetsförmedlingen poängterar vikten av att ha insyn i arbetslivets villkor och att de pushar/stöttar eleverna att klara av sin APL för att deras bedömningar ska bli relevanta och användningsbara. ”Om skolan har koll på kraven i ett arbete kan ju de lyfta fram de här eleverna som ska till Arbetsförmedlingen.” säger AF2, medan AF1 uttrycker att ”betyget inte riktigt säger om de är gångbara på arbetsmarknaden.”

Skolan och arbetskonsulenterna uttrycker i sin tur att Arbetsförmedlingen oftast saknar den personliga kunskapen om elevernas behov och intressen och därför kan vara alltför kategoriska och byråkratiskt stelbenta när det kommer till gallringen av vilka elever som får rätt till stöd och bedöms ha arbetsförmåga.

Sen kan det bli en utmaning då när Arbetsförmedlingen kommer in, SIUS och arbetsförmedlare. Dom känner ju inte den här personen. Och då gäller det som sagt att vi är med och bevakar så att dom inte placerar personen på fel plats utifrån vad dom tror (AK2)

Arbetsförmedlingen... de kan ju erbjuda mycket mer än vad vi kan. Samtidigt så kan de ju också vara ganska så hårda i sin bedömning ändå. Och där är det ju svårt för dem som hamnar lite mellan stolarna (SYV1)

När L2 beskriver sin frustration över systemet visar det sig att hen delar samma uppfattning som AF1 har gällande betygssystemet: ”ja, då ska Arbetsförmedlingen göra en kartläggning på den här eleven, vad den kan och inte kan. Och jag menar jag lämnar ifrån mig ett betygskdokument och det säger ju inte någonting”.

När det kommer till ansvar för att hitta passande APL-platser och i förlängningen skapa arbetstillfällen för eleverna pekar de flesta yrkesrollerna på varandra men enas också om att det är en stor utmaning. Informanterna från Arbetsförmedlingen menar att det är skolans ansvar men att man kan vara behjälpliga i att ge råd och rekommendationer. Informanterna ifrån yrkeslärarkategorin och SYV i båda kommunerna påpekar att Arbetsförmedlingens resurser och kontakter borde användas mer redan under skolgången. Flera av informanterna återkommer till att de olika professionerna behöver ha djupare insyn i varandras organisation och verksamhet för att deras samverkan kring eleverna ska kunna utvecklas. AK1 beskriver hur ett kommunalt samverkansprojekt från 2013, också med målet att inkludera fler unga personer med IF i arbete, tvingade daglig verksamhet, Försäkringskassan och Arbetsförmedlingen att försöka förstå situationen utifrån varandras position. Hen beskriver att samarbetet, som inledningsvis till stor del bestått av pajkastning och ifrågasättande, i förlängningen ledde till att man kunde ifrågasätta sin egen organisationskultur och närmade sig varandra.

De kom från sin statliga myndighet, och vi jobbade i vår omsorgsinsats. (...) lite raljerande men ”Vi fixar och donar, här ska folk ha det bra. Inga krav och ingen stress”. Och det funkar ju inte med de två kulturerna. Så då började vi närma oss varandra. (AK1)

Att målgruppens bästa står i fokus för samarbetet är samtliga informanter tydliga med, men i synen på elevernas funktionsnedsättningar, förmågor och behov verkar

det både saknas och efterfrågas djupare förståelse för varandras uppdrag för att samverka mellan aktörerna ska bli mer prestigelöst.

För det är ju vad man gör i skolan som har betydelse för nästa steg. Och att man kan bygga upp ett samarbete som är prestigelöst. Det handlar ju om att ha den här eleven i fokus. (AF2)

Ibland tänker man: ”Finns det någon annan myndighet som tänker som vi, som förstår eleverna och deras problematik?” (L1)

Men jag tycker det är lite förvirrande, vad som hela det här projektet har... det är fortfarande inte helt klart för mig riktigt, hur de olika aktörerna jobbar i det här projektet. Det som märks tydligt, det är ju det här att de hamnar i kläm. De som inte är solklara till DV eller solklara till arbetsmarknaden. Och det är ju nästan huvuddelen av eleverna som hamnar där. (SYV1)

Samtliga informanter nämner resursbrist som en betydande anledning till att den egna organisationen eller övriga aktörer inte kan göra mer för att hjälpa och stötta målgruppen. Informanterna i kommun 1 är tydliga med att kommunens insatser för att skapa arbetstillfällen och praktikplatser för målgruppen hade kunnat vara betydligt mer omfattande, men att eleverna från gymnasiesärskolan ofta hamnar långt ner i prioriteringsordningen när det handlar om sociala grupper som står utanför arbetsmarknaden. I jakten på praktikplatser uttrycker samtliga informanter i båda kommunerna att man nästan uteslutande förlitar sig på den privata arbetsmarknaden.

Vi kan anpassa våra utbildningar, det är inte där problemet är, vi kan inte anpassa en arbetsmarknad. Vi kan lära dem precis vad som helst, men det finns ingen arbetsmarknad för de svagare eleverna på det sättet. (L1)

Vad gäller näringslivets och privata aktörers ansvar uttrycker informanterna, likt L1 ovan, dock snarare en förståelse för den marknadsekonomiska konkurrens som råder i dagens samhälle. Man beskriver att arbetsgivare ofta saknar kunskap om funktionsnedsättningar och målgruppens behov, och att krav på effektivitet och arbetsförmåga omöjliggör satsningar som kräver tid och anpassningar för att eleven ska lyckas.

Sammanfattning och analys

I detta avsnitt sammanfattas och analyseras resultatet i relation till den tidigare forskningen på området.

En segregerad skolform påverkar elevens självbild och leder till att de nödvändiga sociala förmågorna inte utvecklas.

Vi finner i resultatet att bland de förmågor som eleverna behöver utveckla för att lyckas inkluderas på en arbetsmarknad, uttrycker informanterna att de sociala förmågorna är viktigast. Detta får stöd i den tidigare forskningen (Berg m.fl., 2017; Ineland m.fl., 2021; Ellenkamp m.fl., 2015; Carter m.fl., 2012) och väcker frågor kring huruvida en segregerad skolform och anpassade sociala miljöer under utbildningen leder till försämrade möjligheter till att nå en anställning. Att inte vilja tillhöra målgruppen för att undvika att kategoriseras av omgivningen, fastän behovet av stödinsatser finns för att nå framgång, framkommer tydligt i resultatet. De olika informanternas bild av att man under utbildningens gång ”skyddar” och ”släpper igenom” elever som egentligen saknar tillräckliga kunskaper, kan liknas vid Bergs m.fl. (2017) slutsats att man inom skolan inte vill såra eleverna eller bidra till känslan av utanförskap. Informanterna ger uttryck för att den heterogena elevkategori som läser något av gymnasiesärskolans nationella program bidrar till elevernas svårigheter att identifiera sig med sin funktionsnedsättning. De olika arbetsförberedande satsningar i projektform som riktas mot individuella elever kan ses som ett sätt för aktörerna att skydda de starkare eleverna från att stigmatiseras av omgivningen och kategoriseras utifrån sin diagnos. Det blir också ett sätt för de olika aktörerna att framstå som en attraktiv och effektiv väg mot en anställning för eleverna, som annars väljer bort stödinsatser för att slippa den kategorisering som medföljer.

Många hamnar mellan stolarna när urvalet kring vilka som får ta del av arbetslivsnärmande projekt och insatser görs av aktörer inom respektive profession.

Det uppstår en outtalad gränsdragning mellan eleverna som de olika aktörerna tror har möjlighet att nå en anställning och de som inte tros göra det. Denna gränsdragning är väldigt beroende av aktörernas egna, individuella uppfattningar och insyn i vad som krävs på en arbetsmarknad, vad en funktionsnedsättning innebär och vilka anpassningar som är möjliga. Koppling kan här göras till Gustavssons m.fl. (2021) slutsatser om att låg tilltro till elevernas möjligheter reproduceras genom att utbildningen blir en fostran och förberedelse mot ett liv beroende av välfärdsinsatser utanför arbetsmarknaden. Även om informanterna beskriver en ofta förekommande samsyn kring vilka elever som har tillräcklig arbetsförmåga för att stå till arbetsmarknadens förfogande, så visar resultatet prov på hur olika aktörers uppfattningar kring vilka insatser som behövs för att eleven ska lyckas, skiljer sig åt. Detta medför gränsdragningen lätt kan bli föremål för godtycke och riskerar att lämna en stor andel av målgruppen i gränslandet mellan daglig verksamhet och arbetsmarknaden.

Ett relationellt perspektiv på funktionsnedsättning inom utbildningen krockar med ett individuellt perspektiv på funktionsnedsättning i yrkeslivet.

Inom grund- och gymnasiesärskolan är det relationella perspektivet tydligt i så väl läroplaner (Skolverket 2011, 2013) som i behörighetskraven för att få undervisa i egenskap av speciallärare (SFS 1993:100). Det relationella perspektivets utgångspunkt är att funktionsnedsättningen uppstår i mötet med omgivningen och genom anpassningar i omgivningen ges individen möjlighet att lyckas. Inställningen till anpassningar och stödinsatser i utbildningen är dock tudelad bland informanterna och skulden till bristande förmågor och osjälvständighet hos eleverna läggs ofta på föregående instans i utbildningen. Informanterna från gymnasiesärskolan menar att anpassningarna är för omfattande inom grundsärskolan, informanterna från Arbetsförmedlingen och DV menar i sin tur att gymnasiesärskolan kan vara för tillrättalagd. Både L1 och L2 menar att det inte blir meningsfullt att göra anpassningar i skolan när dessa anpassningar inte är realistiska

för en arbetsgivare att genomföra. Arbetsplatserna, menar man, går framför allt inte att anpassa utifrån sociala svårigheter, endast utifrån arbetsuppgifter och då till en viss gräns. Samtidigt är det just det personliga stödet i sociala situationer, en grundlig introduktion och fortlöpande återkoppling och utvärdering på arbetsplatsen som man menar är avgörande för att eleverna ska lyckas med sin APL. Att även handledaren/arbetsgivaren behöver denna stöttning är också något som nämns, men framför allt betonas vikten av att anpassa individen snarare än omgivningen. Resultatet återspeglar det Gjertsen m.fl. (2021) identifierade i sin studie, att ett individuellt/kategoriskt perspektiv på funktionsnedsättning har företräde framför det relationella i politiska styrdokument och policys. Detta kan också relateras till Inelands (2020) institutionella logik, där krocken mellan de båda perspektiven på funktionsnedsättning utgör en konflikt mellan den formella utbildningslogiken och en mer informell social logik som krävs för att lyckas på arbetsmarknaden.

Den personliga kontakten, förståelse för och insyn i varandras uppdrag mellan de olika aktörerna är avgörande för effektiva stödinsatser.

De olika aktörerna i studien uttrycker att de har ett gemensamt uppdrag och ett gemensamt mål. Personliga kontakter och relationer mellan företrädare för de olika aktörerna underlättar samverkan men innebär samtidigt att samarbetet blir sårbart vid förändringar, som när en nyckelperson försvinner eller när nya relationer måste byggas upp i de olika projekten och riktade, kommunpolitiska satsningarna. Det är också i övergångarna mellan olika instanser, mellan olika utbildningar, projekt, verksamheter eller arbetsplatser, som risken att ”tappa” eleven/individen är som störst. Resultatet visar att även om målet är gemensamt så är vägen dit, processen och metoderna, föremål för konflikt mellan de olika aktörerna. Detta kan liknas vid det dilemma Ineland (2020) beskriver uppstår då företrädare för en yrkesgrupp behöver upprätthålla sin professionella legitimitet gentemot både yttre aktörer och den grupp som representeras. Gymnasiesärskolan måste både värna om att behålla de resursstarka eleverna genom att erbjuda dem särskilda riktade insatser mot arbetslivet, samtidigt som man måste brottas med att upprätthålla en likvärdig utbildning för alla och dessutom möta de höga krav som Arbetsförmedlingen ställer

för att i förlängningen erbjuda sitt stöd. Daglig verksamhet måste både upplevas som en attraktiv väg mot en anställning för eleverna på gymnasiesärskolan, samtidigt som man behöver ta hänsyn till individuella stödbehov och hela den heterogena målgrupp som personer inskrivna i daglig verksamhet utgör. Arbetsförmedlingen behöver förhålla sig till arbetsmarknadens allt hårdare krav på anställda och tillhandahålla arbetskraft som bidrar och fungerar på olika arbetsplatser, samtidigt som man har ett riktat uppdrag att inkludera den resurssvaga målgruppen unga med IF i högre omfattning. Det går även här att koppla till Gjertsen m.fl. (2021) genom att ställa sig frågan om huruvida potentialen i samverkan förhindras av en strukturell konflikt sprungen ur ett relationellt kontra individuellt perspektiv på intellektuell funktionsnedsättning? När Arbetsförmedlingen är kritisk till att skolan gör anpassningar som inte motsvarar hur arbetslivet ser ut, och eftersom Arbetsförmedlingens uppdrag är riktat mot individen, förefaller det naturligt att det är individen som kan anpassas. För att återgå till resultatet så visar detta att de största framgångarna nås när samverkan sker i etablerade och långsiktiga projektformer. Genom att aktörernas juridiska möjligheter, resurser och kompetenser synliggörs för varandra kan dessa resurser och kompetenser utnyttjas optimalt.

Målgruppens intressen påverkas av andra marginaliserade grupper i samhället.

Resultaten i Gustavsson m.fl. (2021) som pekar på att arbetsfrämjande insatser för att skapa och hitta arbetstillfällen riktade mot gymnasiesärskolans elevkategori blir nedprioriterade av arbetsförmedling till förmån för andra prioriterade grupper i samhället, är något som i viss utsträckning bekräftas av vårt insamlade material. Svårigheten att hitta praktik- och arbetsplatser beror enligt flera av informanterna på arbetsgivarnas ovilja att anställa målgruppen, något som man tror grundar sig i okunskap och fördomar kring personer med intellektuell funktionsnedsättning. Kommunens oförmåga att erbjuda arbetstillfällen är också något som framträder, främst i kommun 1, där andra grupper som nyanlända, långtidssjukskrivna och elever från andra gymnasieprogram ofta ges företräde framför målgruppen. Detta blir intressant att koppla till Arvidssons m.fl. (2016) resonemang om hur storleken

på kommunen har betydelse för elevernas möjligheter att komma in på arbetsmarknaden. Bland svaren från informanterna i kommun 1, som enligt Arvidssons m.fl. definitioner kategoriseras som en storstadskommun, får daglig verksamhet en mycket mer framskjuten roll. Detta stämmer väl överens med författarnas slutsats att större kommuner kan erbjuda ett större utbud och mer målgruppsanpassade välfärdsinsatser, och att detta alternativ i högre utsträckning prioriteras framför stödinsatser för att etablera sig på arbetsmarknaden. Informanterna i kommun 2, som är mindre till både storlek och befolkning, gav i sina intervjuer större utrymme åt att betona vikten av personliga kontakter och relationer för att komma in på en arbetsplats än vad man gjorde i kommun 1. Detta är något som också Arvidsson m.fl. pekar på när de beskriver att arbetsmarknaden i storstäderna präglas av högre konkurrens och att möjligheten att nå en anställning via släktingar, kontakter eller nätverk är större i mindre kommuner.

Ansvar för att inkludera målgruppen på arbetsmarknaden vilar främst på utbildning och kommun, lite eller inget ansvar läggs på privata näringslivet eller enskilda företag.

Gustavsson m.fl. (2021) beskriver en ökad konkurrens över ett begränsat utbud arbetstillfällen, vilket i kombination med informanternas beskrivning av arbetslivets krav skulle kunna förklara varför endast en begränsad andel av eleverna på gymnasiesärskolan lyfts fram som potentiella konkurrenter på arbetsmarknaden. Om arbetsmarknaden fortfarande inte accepterar olikheter, och det redan från början finns ett begränsat antal platser, ”skyddas” de elever som faller utanför normen från att behöva misslyckas. Informanterna berättar att de arbetsgivare som tar emot praktikanter från gymnasiesärskolan i regel har tidigare erfarenhet av att möta personer med en intellektuell funktionsnedsättning, vilket även Inelands m.fl. (2021) respondenter lyfter fram men ur ett omvänt perspektiv – nämligen att arbetsgivare saknar nödvändig erfarenhet av målgruppen. En slutsats av detta kan sammanfattas enligt följande: Arbetsgivare är endast villiga att anställa/ordna praktikplats till ungdomar med IF om de har tidigare erfarenhet av gruppen - en begränsad andel av målgruppen kommer ut på arbetsmarknaden under sin praktik eller efter avslutad utbildning - en begränsad andel av arbetsmarknaden ges

möjlighet att få nödvändig erfarenhet av målgruppen - många insatser och anpassningar implementeras på individnivå - få eller inga insatser och anpassningar implementeras på arbetsgivarnivå. Konsekvenserna av detta återkommer vi till i resultatdiskussionen.

De positiva effekter som beskrivs av bland andra Adams-Shollenberger och Mitchell (1996) Zivolich och Weiner-Zivolich (1997) och Eggleton m.fl. (1999) framträder inte i det empiriska materialet, utan informanterna uttrycker snarare en förståelse över arbetsmarknadens allt hårdare krav på effektivitet och mer avancerade förmågor hos den anställda. Det marknadsekonomiska perspektivets konkurrens- och vinstberoende natur framträder i intervjuerna som något oföränderligt och objektivt och som målgruppen, med sina bristande förmågor, och informanterna måste förhålla sig till, ofta genom att kompensera de individuella bristerna ekonomiskt. Även om politisk styrning och större kommunpolitiska satsningar efterfrågas, är det sällan någon uttrycker att en alternativ arbetsmarknad är möjlig där även privata arbetsgivare bär del av ansvaret.

Teoretisk tolkning av resultat

Det framgår tydligt i materialet att fastän gruppen som läser nationellt program på gymnasiesärskolan av informanterna bedöms vara väldigt heterogen utifrån förmågor och kunskaper, kan de utifrån Bourdieus begrepp betraktas som en social klass, då deras hierarkiska position i det sociala rummet visar sig vara väldigt gemensam. Citatet ”Dörrarna stängs på något sätt” illustrerar väl hur personernas möjligheter att nå en anställning på den reguljära arbetsmarknaden systematiskt begränsas i takt med att målgruppen tvingas förhålla sig till konsekvenserna av sin funktionsnedsättning. De enklare arbetsuppgifterna som tidigare erbjöds målgruppen innebar på ett sätt att de inkluderades inom det sociala fält som arbetslivet utgör. Samtidigt var personerna då tvungna att anta rollen som lägst stående inom detta fält, då de erkändes lågt kapital skapat av en avsaknad av habitus. Detta kan ställas i relation till att få ta del av flera olika former av insatser på grund av att man står högt inom fältet “gymnasiesärskola” eller “personer med

intellektuell funktionsnedsättning”, och att högt kapital inom detta fält uppnås när personens habitus angränsar det ”normala”.

Habitus och socialt kapital

För att illustrera hur de olika aktörernas habitus och kapital går att skönja i de beskrivna övergångsprocesserna kan vi utgå från följande fiktiva scenario:

Det sociala spelfältet: I ett mötesrum på en gymnasiesärskola sitter sex personer för att prata om en av dessa personers framtid. Det är en elev som snart ska ta studenten, elevens pappa, elevens mentor, skolans studie- och yrkesvägledare, en arbetskonsulent från kommunen och en representant för Arbetsförmedlingen.

Habitus består av summan av ens erfarenheter, synen på sig själv och synen på andra. I resultatredovisningen har vi sett att myndighetsutövarna ofta har en gemensam bild av den enskilda elevens potential att lyckas på arbetsmarknaden. I den här situationen har de därför samma mål, nämligen att övertyga eleven och pappan om att eleven antingen bör skrivas in på Arbetsförmedlingen, eller att den bör söka sig till en alternativ sysselsättning. När AF2 beskriver elever som fått goda omdömen från APL-platser men med kvarstående frågetecken kan det tolkas som att en sådan elev har uppvisat ett korrekt habitus och erhållit kapital i fältet ”arbetsmarknad” men inte tillräckligt i fältet ”skola”, eftersom arbetsförmedlaren utgår från skolans bedömning. I detta exempel utgår vi från detta, så uppbackad av de övriga professionerna berättar Arbetsförmedlaren att det troligtvis skulle vara i elevens bästa intresse att söka daglig verksamhet och tillbringa ett antal år där innan den reguljära arbetsmarknaden blir aktuell. Det som nu händer är att motparten reagerar utifrån sitt habitus. Elev och förälder kan inför mötet ha hoppats på att det är arbetslivet som väntar efter studenten, men under mötet hamnar de i dels en underordnad social position och deras habitus är dessutom format av att under en livstid ha fått definieras av andra. Därför ifrågasätter de inte experternas rekommendation, och bestämmer sig för att ansöka om daglig verksamhet.

Informanterna berättar också om föräldrar som kan ställa rätt frågor, ställa krav och pusha. Alla tecken på ett större kulturellt kapital och rättighetsorienterad habitus. För den föräldern blir det därför ingen självklarhet att ta den underordnade sociala

positionen under mötet, och därför bestämmer sig eleven för att bli inskriven på Arbetsförmedlingen trots avrådan.

Den omvända situationen beskrivs också av informanterna, nämligen att elever bedöms ha förmågan och potentialen att gå ut på den reguljära arbetsmarknaden. Det signalerar att eleven har lyckats etablera ett tillräckligt kapital inom både fältet *skola* och fältet *arbetsmarknad*. Detta framför allt genom att besitta tillräcklig social kompetens, men också de kognitiva förmågor som behövs för att leva upp till arbetsmarknadens krav. Frågan som är obesvarad är i vilken utsträckning skolan kan ta ansvar för att eleven utvecklat dessa förmågor, och om skolan kan ta ansvar för att utveckla dessa förmågor hos fler eller alla elever?

Institutionell logik, legitimitet och informanternas habitus

Alla informanter behöver förhålla sig till en institutionell logik såsom den beskrivs av Ineland (2020). Ingen vill riskera att förlora sin position i det sociala fältet de verkar. För att bibehålla sin legitimitet gentemot nästa aktör i ledet måste aktörerna göra en gallring. Om arbetskonsulenten eller arbetsförmedlaren gång på gång fixar en praktikplats till någon som arbetsgivaren sedan dömer ut, kommer deras kapital att sjunka. Talande är, som också nämndes i ovanstående analys, att inga informanter placerar något ansvar på arbetsmarknadens representanter. Kritik riktas nästan uteslutande mot föregående aktör i ledet; Arbetsförmedlingen skyller på Gymnasiesärskolan, som skyller på Grundsärskolan. Arbetskonsulenterna står vid sidan av och riktar försiktig kritik mot Arbetsförmedlingen eller mot Gymnasiesärskolan. I den mån kritik riktas mot andra aktörer gör den alltså det i två av tre fall gentemot den aktör som tydligast konkurrerar inom samma omedelbara fält: Utbildning respektive Arbetsmarknaden.

Kan informanternas uppfattningar och beslutsfattande förklaras utifrån habitusbegreppet? Vi utgår från att målgruppen befinner sig utanför fältet arbetsmarknad och behöver stöd och stöttning för att ta sig in. När informanterna beskriver vilka förmågor som krävs för att lyckas på arbetsmarknaden framställs detta som något objektivt. Men informanterna befinner sig alla redan på fältet *arbetsmarknad* i egenskap av arbetstagare, och deras habitus har under lång tid

formats av denna position och erfarenhet. Utifrån detta skulle resultatet kunna läsas som att informanterna aldrig behöver gå längre än till sig själva under intervjuernas gång. När de ska svara på frågan “Vilka förmågor krävs för att lyckas på arbetsmarknaden?” besvaras då egentligen frågorna “Hur agerar *jag* på jobbet?” och “Hur vill *jag* att mina kollegor ska agera?”. Så hur blir detta habitus relevant för att förstå resultatet? Ett exempel är när arbetsförmedlarna uttrycker att gymnasiesärskolans representanter saknar förståelse för arbetsmarknadens krav, då det som särskiljer Arbetsförmedlingen från gymnasiesärskolan är att målgruppen är en självklar del av arbetsmiljön på den senare. Yrkeslärarna jobbar inte *mot* utan *med* eleverna. Arbetsförmedlingen jobbar inte *med* utan *mot* eleverna. Yrkeslärarna saknar inte förståelse för arbetsmarknadens krav, men vet samtidigt vilka krav som går att ställa på eleverna i gymnasiesärskolan. Att även de, trots detta, förhåller sig till arbetsmarknaden som något statiskt och oföränderligt kan förklaras utifrån deras hierarkiska position inom fältet *arbetsmarknad*. Där är rollen arbetstagare en hierarkiskt underställd position till rollen arbetsgivare, som är den som i slutändan har störst makt att definiera vilka förmågor som krävs.

Slutsatser

Vårt syfte är att belysa övergångsprocessen mellan gymnasiesärskola och en potentiell anställning på den reguljära arbetsmarknaden, för elever på nationellt program. Utgångspunkten är två frågeställningar, varav den ena mer deskriptiv och den andra mer tolkande. Då våra slutsatser faller inom ramen för bägge frågeställningarnas domän, redovisas de här också gemensamt.

- 1) Vilka insatser görs och vilka former av samverkan finns för att öka andelen unga med funktionsnedsättning på den reguljära arbetsmarknaden?
- 2) Hur upplevs elevernas möjligheter respektive hinder att kunna få och behålla en anställning inom den reguljära arbetsmarknaden?
 - En segregerad skolform kan påverka elevens självbild och leda till att nödvändiga sociala förmågor inte utvecklas. Detta medför att eleven går miste om möjligheten att utveckla sitt *kulturella* och *sociala kapital*.

- Många elever hamnar mellan stolarna när urvalet kring vilka som får ta del av arbetslivsnärmande projekt och insatser görs av aktörer inom respektive profession. Aktörernas beslutsfattande regleras i sin tur av en institutionell logik och aktörernas eget *habitus*.
- Ett relationellt perspektiv på funktionsnedsättning inom utbildningen krockar med ett individuellt perspektiv på funktionsnedsättning i yrkeslivet.
- Den personliga kontakten, förståelse för och insyn i varandras uppdrag mellan de olika aktörerna är avgörande för effektiva stödinsatser.
- Målgruppen kan sägas utgöra en social klass då skolformstillhörigheten tvingar samman eleverna utifrån framtida förutsättningar och gemensamma position i det sociala rummet. Målgruppens intressen påverkas av andra marginaliserade grupper i kommunen som tävlar om samma kulturella kapital.
- Ansvar för att inkludera målgruppen på fältet *arbetsmarknad* vilar främst på aktörer inom fältet *utbildning* och kommun, lite eller inget ansvar läggs på privata näringslivet eller enskilda företag.

Diskussion

Här avslutar vi med några reflektioner kring undersökningens metod och resultat, ger förslag på framtida forskning och lyfter fram studiens specialpedagogiska implikationer.

Metoddiskussion

Insamlingsmetoden möjliggör flera olika typer av bearbetningar, analyser och teoretiska tolkningar. Att exempelvis genomföra en kvantitativ enkätstudie med tillhörande statistiska analysverktyg hade förvisso kunnat leda till eventuellt generaliserbara fynd, men vår bedömning är att det inte hade rymts inom tidsramen för detta arbete utan en överhängande risk för stort bortfall, vilket i sin tur hade påverkat studiens validitet och reliabilitet (Bryman, 2018). När vi skulle välja en metod för bearbetning och analys hade vi kunnat använda oss av en tematisk innehållsanalys (Braun & Clarke, 2006), vilket på grund av sin friare struktur eventuellt hade kunnat visa sig arbetsbesparande. Samtidigt har Johannessens m.fl. (2020) fenomenologiska analys på grund av sin iterativa natur lett till att materialet blivit oerhört bekant, vilket i slutändan varit en välsignelse när ett resultat väl skulle skrivas fram.

Ett annorlunda urval hade varit intressant. Även om de gav intressanta och relevanta perspektiv hamnade arbetskonsulenternas uppfattning av problemområdet i någon mån utanför lärarnas, studie- och yrkesvägledarnas och arbetsförmedlarnas. Vi bedömer även att det skapade viss obalans när gymnasiesärskolan i respektive kommun har två representanter och övriga institutioner en vardera. Om vi skulle göra om undersökningen igen hade vi inkluderat SIUS-konsulenter från Arbetsförmedlingen i stället för arbetskonsulenter, vilket då hade lett till två representanter för Gymnasiesärskolan och två för Arbetsförmedlingen i respektive kommun i stället.

Vi beslutade oss tidigt för att vi med största sannolikhet skulle använda oss av Bourdieu i den teoretiska tolkningen, då utifrån hypotesen att framför allt kapitalbegreppet (Jobér, 2021; Aakvaag, 2011) skulle vara användbart för att förstå

och förklara ett arbetsmarknadsrelaterat fenomen. Teoriavsnittet skrevs sedan fram parallellt med resultatredovisningen, och allt eftersom vi blev mer förtrogna med bägge delarna kände vi att det var en god matchning.

Resultatdiskussion

Individuella lösningar på samhällsproblem

Arbetsförmedlarna är kritiska till att skolan gör Anpassningar som inte motsvarar hur arbetslivet ser ut. Då Arbetsförmedlingens uppdrag är riktat mot individen kan det förefalla naturligt att det också är individen som kan, eller ska anpassas, vilket skulle ligga i linje med Gjertsens m.fl. (2021) analys av bland annat myndighetspolicy. En av de intervjuade arbetsförmedlarna berättar att en positiv effekt av samverkan med gymnasiesärskolan är att denna får en bättre förståelse för just arbetslivets krav, vilket skulle kunna tolkas som den spetskompetens Arbetsförmedlingen delar med sig av till sina samverkanspartners. Så vilken spetskompetens kan gymnasiesärskolan ge i utbyte? Om inte specialpedagogik, så ett specialpedagogiskt perspektiv. Den tidigare forskningen, styrkt av vårt resultat, visar att insatser ofta genomförs på individnivå (jfr. Gjertsen m.fl., 2021; Ineland m.fl., 2021). För de ungdomar som tar del av dessa insatser är resultatet dessutom ofta framgångsrikt. Men om det fortfarande är en majoritet av målgruppen, som trots att ha gått ett yrkesförberedande program inte når yrkeslivet, då kanske systemet behöver förändras. Så vi återgår till den där specialpedagogiska spetskompetensen och frågar oss: Vad skulle hända om Arbetsförmedlingen prioriterade sina resurser på ett sådant sätt att deras stödinsatser framför allt riktades mot en arbetsplats eller arbetsgivarna snarare än mot en individ, på samma sätt som specialpedagogerna och speciallärarna arbetar med att undanröja hinder i sina lärmiljöer?

Det ligger nära till hands att legitimera det begränsande urvalet av elever som får tillgång till mest resurser med faktumet att dessa resurser är just begränsade, en dimension som endast i undantagsfall lyftes fram av studiens informanter. I efterhand är detta något som känns märkligt, och vi undrar vad det egentligen representerar. Det må låta krasst, men ofrånkomligen är informanterna medvetna

om att de initiativ de är en del av också utgör en budgetpost någonstans. Så varför blir det, med något enstaka undantag, helt odramatiskt att berätta att endast de bästa väljs ut, men desto svårare att erkänna att det i slutändan kanske handlar om pengar? En alternativ förklaring skulle kunna vara att det begränsade urvalet beror på att samhället som helhet faktiskt inte anser att alla individer inom målgruppen bör befinna sig på arbetsmarknaden, oavsett om informanterna själva skulle vilja det. Och trots goda intentioner, och här vill vi verkligen understryka att alla informanter inte uppvisat annat än ett brinnande engagemang för målgruppen, är informanterna en del av det samhället och förhåller sig mer eller mindre omedvetet till de normer som råder. Eller som Bourdieu hade sagt och vår teoretiska tolkning visar, informanterna reglerar sig själva utifrån sitt habitus (Aakvaag, 2011).

Som vi nämner ovan har vi denna vår träffat åtta drivna och engagerade individer, som envar gör allt de kan för att målgruppen ska få så goda förutsättningar i livet som möjligt. Med det sagt vill vi lyfta två saker som uppkommit i detta arbete. För det första anser vi att alla eventuella brister i systemet som vi lyfter fram är just systemfel, och inte fel som någon enskild informant bär ansvaret för. Aktörerna verkar helt enkelt utifrån respektive institutions logik (Ineland, 2020). För det andra, när informanterna kritiserar andra aktörer tolkar vi det uteslutande som omsorg för målgruppen och att det i förlängningen är aktören som kritiseras. Detta eftersom kritiken främst är riktad mot de eventuella hinder som informanterna själva upplever drabbar målgruppen. Resultatet visar hur de olika aktörerna i studien har ett gemensamt uppdrag och ett gemensamt mål. Problem uppstår för att det i själva verket är processen som är gemensam och att det är där ansvaret behöver fördelas tydligare. Vi tror inte att en konstruktiv och resultatorienterad samverkan kan bestå av överlämningsmöten mellan de olika aktörerna, de behöver snarare ha ett kontinuerligt samarbete med utarbetade rutiner och arbetssätt för att undvika det personbundna ansvaret, de fallgropar som uppstår när en nyckelperson försvinner och frustrationen som uppstår när förståelsen för varandras uppdrag saknas.

Avslutningsvis vill vi problematisera faktumet att hela detta examensarbete utgått från ett ensidigt perspektiv, nämligen lovprisandet av ett ”Arbete” och dess positiva

effekter, som det beskrivs av bland andra Ineland m.fl. (2013). Och stämmer det verkligen att en anställning på den reguljära arbetsmarknaden alltid är att föredra över alternativet? De enkla arbetsuppgifterna, som alltmer blivit en eftertraktad bristvara, är målgruppens entrébiljett till arbetslivet. Men förknippas enkla arbetsuppgifter med ett högt eller lågt kapital? Är det per definition mer värt att befinna sig på botten av ett upphöjt socialt fält än i en stimulerande daglig verksamhet, befriad från vinstintresse, där hierarkierna inte är lika uttalade?

Normalisera det avvikande

Vikten av goda sociala förmågor är återkommande i den tidigare forskningen (jfr. Berg m.fl., 2017; Ineland m.fl., 2021; Ellenkamp m.fl., 2015) och i vårt resultat. Informanterna beskriver att arbetsplatserna främst kan anpassa utifrån arbetsuppgifter och uppdrag, det blir mycket svårare att anpassa utifrån sociala svårigheter. Liksom Ineland m.fl. (2021) och Gustavsson m.fl. (2021) uttrycker informanterna att det är organisatoriska anpassningar och attitydförändringar inom arbetsmarknaden som krävs, men att dessa är svåra att genomföra. Om detta är en gemensam slutsats, bör inte då en segregerad skolform per definition leda till att eleverna misslyckas att ta sig in på arbetsmarknaden? Genom att särskilja de som avviker från normen redan i utbildningen bidrar man till den kulturella reproduktion som Lundgren m.fl. (2020) beskriver, exkluderingen från arbetslivet blir därmed en naturlig följd av detta. Borde då inte utbildningen redan tidigare anta ett individperspektiv på funktionsnedsättning, att arbeta med att förändra eleven för att passa in, i stället för att som nu anpassa miljön, om miljön på arbetsplatserna ses som något oföränderligt?

Alternativt, hur förändrar och i förlängningen anpassar man arbetsmarknaden så att målgruppen kan lyckas, om inga personer med avvikande socialt beteende bereds inträde? För vad innebär det egentligen att ha god social förmåga? En cynisk omskrivning av detta skulle kunna vara: Att passera som tillhörandes normen är en nyckelfaktor för att få en anställning på den reguljära arbetsmarknaden. En sådan normativ diskurs blir även den per automatik exkluderande för ett stort antal elever. I systemet är eleverna från gymnasiesärskolan i första hand intellektuellt funktionsnedsatta, och blir först i andra hand personer. Som en informant uttryckte

det, "de måste komma in någonstans och bli en person." Vi har inga svar på hur detta kan förändras, men tror samtidigt att det är kärnan i problemet. Att för omgivningen normalisera det som är avvikande hos målgruppen i stället för att "normalisera bort" det avvikande i personens beteende. I den teoretiska tolkningen argumenterar vi utifrån Bourdieus habitusbegrepp att gymnasiesärskolans representanter har en mer nyanserad uppfattning av vad det innebär att ha kollegor med en intellektuell funktionsnedsättning. Och som yrkesverksamma inom särskolans värld har vi absolut bemött och hanterat diverse situationer som vi aldrig ställts inför på andra typer av arbetsplatser. Man kan argumentera för att det är vår specialpedagogiska kompetens som avdramatiserat detta, men vi tror att det framför allt handlar om erfarenhet av målgruppen. Erfarenhet som människor i andra branscher också behöver ha möjlighet att få.

Framtida forskning

En aktör som både är ständigt närvarande, men samtidigt ändå inte, är arbetsgivarsidan. Likaså är det ju uppenbart att eleverna som aktörer saknas, då det är deras upplevelse och intressen som är grunden för problemområdet. En naturlig fortsättning på denna studie hade därför varit att följa upp resultatet genom att också intervjua de ungdomar och arbetsgivare som tar del av de insatser som beskrivs i respektive kommun. Vilka möjligheter och hinder upplever till exempel den privata näringsidkaren som väljer/inte väljer att anställa från målgruppen?

I vår studie redovisas inga siffror om hur många av eleverna som lämnar gymnasiesärskolan som får en anställning inom den reguljära arbetsmarknaden, vi är mer intresserade av de olika informanternas upplevelser av de möjligheter och hinder som möter målgruppen i sin väg mot vuxenlivet. Insatserna som görs är ofta projektstyrda och tidsbegränsade med uppsatta mål att utvärdera. En intressant vidare forskning hade varit att i stället fokusera på resultat, hur många som faktiskt kommer ut i arbete, och koppla detta till de olika projekt eller insatser som man använt sig av. Detta kan göras både nationellt och utifrån ett internationellt perspektiv.

Specialpedagogiska implikationer

Så närmar vi oss sagans slut. Och i de sista skälvande timmarna kom så kanske de viktigaste insikterna. Hur hade resultatet påverkats om en eller flera informanter hade en specialpedagogisk examen? Inte för att resultatet blir mindre intressant av deras frånvaro, det kanske snarare gör det mer representativt för hur verkligheten än så länge ser ut. Men något som för oss lyste med sin frånvaro var någon form av kritik riktad mot arbetsgivarna och samhällets oförmåga att acceptera olikheter. Samhället i stort och arbetsgivarna framställdes som något statiskt i kontrast till elevernas formbarhet. Trots allt är det så att prioriteringen av sociala förmågor saknar stöd i styrdokumentet för gymnasiesärskolan (Skolverket, 2013). Att informanterna betonar behovet av att prioritera den individuella elevens utveckling visar att det kategoriska perspektivet fortfarande dominerar i de undersökta miljöerna. Här blir det därmed relevant att lyfta det ovan nämnda faktumet att ingen av de intervjuade hade en specialpedagogisk utbildning. Det hade varit intressant att ställa samma frågor till speciallärare och specialpedagoger som företrädesvis undervisar på nationella program. Färgar de eller har de färgats av den diskurs vi börjat skönja här? Allra helst i egenskap av att också vara yrkeslärare, men finns dessa? Vi kunde inte hitta dem i de kommuner vi undersökt. Så om gymnasiesärskolan å ena sidan syftar till att förbereda ungdomarna för ett framtida yrkesliv, men utbildningen å andra sidan behöver genomsyras av ett relationellt perspektiv där funktionsnedsättningen uppstår i omgivningen snarare än hos individen, så kanske ett första steg är att undersöka hur även yrkeslärare ska motiveras att söka till speciallärarutbildningen.

Referenser

Aakvaag, G. C. (2011). *Modern sociologisk teori* (1. uppl.). Studentlitteratur.

Adams-Shollenberger, G. E., & Mitchell, T. E. (1996). A comparison of janitorial workers with mental retardation and their non-disabled peers on retention and absenteeism. *The Journal of Rehabilitation*, 62(3), 56.

Arbetsförmedlingen (a). (u.å.). *Lönebidrag*. Hämtad 2022-05-12 från:

<https://arbetsformedlingen.se/for-arbetssookande/extra-stod/stod-a-o/lonebidrag>

Arbetsförmedlingen (b). (u.å.). *Särskild stödperson för introduktions- och uppföljningsstöd – SIUS*. Hämtad 2022-05-12 från:

<https://arbetsformedlingen.se/for-arbetssookande/extra-stod/stod-a-o/sarskild-stodperson-for-introduktions--och-uppfoljningsstod---sius>

Arvidsson, J. (2016). *Sysselsättning och social rättvisa: En nationell registerstudie om 12 269 unga vuxna med intellektuell funktionsnedsättning*. Högskolan i Halmstad.

Arvidsson, J., Staland Nyman, C., Widén, S., & Tideman, M. (2016). Sysselsättning för unga vuxna med intellektuell funktionsnedsättning - boendegeografiska skillnader. *Tidsskrift för Velferdsforskning*, 19(3), 241-260. <https://doi.org/10.18261/issn.2464-3076-2016-03-03>

Berg, L. A., Jirikowic, T., Haerling, K., & MacDonald, G. (2017). Navigating the hidden curriculum of higher education for postsecondary students with intellectual disabilities. *The American Journal of Occupational Therapy*, 71(3), 7103100020p1-7103100020p9. <https://doi.org/10.5014/ajot.2017.024703>

Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in Psychology*, 3(2), 77-101.

<https://doi.org/10.1191/147088706qp063oa>

Bryman, A. (2018). *Samhällsvetenskapliga metoder* (3:e upplagan). Liber.

Börjesson, M. (2020). Det svenska gymnasiefältet: ett exempel på utbildningssociologiska studier i Sverige. I U. P. Lundgren, R. Säljö & C. Liberg (Red.), *Lärande, skola, bildning: grundbok för lärare* (s. 447-466). (Upplaga 5) Natur & Kultur.

Carter, E. W., Austin, D., & Trainor, A. A. (2012). Predictors of postschool employment outcomes for young adults with severe disabilities. *Journal of Disability Policy Studies*, 23(1), 50-63.

<https://doi.org/10.1177/1044207311414680>

Eggleton I, Robertson S, Ryan J, Kober R. (1999). The impact of employment on the quality of life of people with an intellectual disability. *Journal of Vocational Rehabilitation*. 1999;13(2):95–107.

Ellenkamp, J. H., Brouwers, E. P. M., Embregts, P. J. C. M., Joosen, M. C. W., & van Weeghel, J. (2015). Work environment-related factors in obtaining and maintaining work in a competitive employment setting for employees with intellectual disabilities: A systematic review. *Journal of Occupational Rehabilitation*, 26(1), 56-69. <https://doi.org/10.1007/s10926-015-9586-1>

Gjertsen, H., Hardonk, S., & Ineland, J. (2021). Work inclusion for people with intellectual disabilities in three nordic countries: The current policy and challenges. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 23(1), 360-370. <https://doi.org/10.16993/sjdr.821>

Gustavsson, A., Wendelborg, C., & Tøssebro, J. (2021). Educated for welfare services—The hidden curriculum of upper secondary school for students with intellectual disabilities. *British Journal of Learning Disabilities*, 49(4), 424-432. <https://doi.org/10.1111/bld.12418>

Ineland, J., Molin, M., & Sauer, L. (2013). *Utvecklingsstörning, samhälle och välfärd*. Gleerups Utbildning AB.

Ineland, J. (2020). Legitimacy and ambiguity: institutional logics and their outcome for people with intellectual disabilities *Research and Practice in*

Intellectual and Developmental Disabilities, 7(1): 54-63

<https://doi.org/10.1080/23297018.2019.1641833>

Ineland, J., Karhina, K., & Vikström, L. (2021). School-to-work transitions for students with intellectual disabilities: Teachers' perceptions and experiences of a recent workplace-based reform in Sweden. *Journal of International Special Needs Education*, 24(2), 86-96. <https://doi.org/10.9782/JISNE-D-20-00012>

Jobér, A. (2021). Utbildningssociologiska perspektiv på skola och utbildning – att läsa samhället. I Serder, M., & Jobér, A. (red). *Vetenskapliga teorier för lärare* (s. 73-94). Natur & Kultur.

Johannessen, A., Tufte, P.A. & Christoffersen, L. (2020). *Introduktion till samhällsvetenskaplig metod*. (Upplaga 2). Liber.

Kvale, S. & Brinkmann, S. (2014). *Den kvalitativa forskningsintervjun* (3:e upplagan). Studentlitteratur.

Lundgren, U. P., Säljö, R. & Liberg, C. (Red.) (2020). *Lärande, skola, bildning: grundbok för lärare*. (Upplaga 5) Natur & Kultur.

Molin, M. (2008). *Delaktighet i olika världar: Om övergången mellan gymnasiesärskola och arbetsliv*. Högskolan Väst.

SFS 1985:100. *Skollag*. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/skollag-19851100_sfs-1985-1100

SFS 1993:100. *Högskoleförordning*. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/hogskoleforordning-1993100_sfs-1993-100

SFS 1993:387. *Lag om stöd och service till vissa funktionshindrade*. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-1993387-om-stod-och-service-till-vissa_sfs-1993-387

SFS 1994:741. *Förordning om gymnasiesärskolan.*

https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/forordning-1994741-om-gymnasiesarskolan_sfs-1994-741

SFS 2010:800. *Skollag.* https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/skollag-2010800_sfs-2010-800

Skolverket (2011). *Läroplan för grundsärskolan 2011.* Stockholm: Skolverket.

Skolverket (2013). *Läroplan för gymnasiesärskolan 2013.* Stockholm: Skolverket.

Skolverket. (u.å.). *Läroplan, program och ämnen i gymnasiesärskolan.* Hämtad 2022-05-10 från

<https://www.skolverket.se/undervisning/gymnasiesarskolan/laroplan-program-och-amnen-i-gymnasiesarskolan>

Socialstyrelsen. (u.å.). *Daglig verksamhet, LSS.* Hämtad 2022-05-10 från

<https://www.socialstyrelsen.se/kunskapsstod-och-regler/omraden/funktionshinder/daglig-verksamhet-lss/>

Vetenskapsrådet (2017). *God forskningssed.* (Reviderad utgåva). Stockholm:

Vetenskapsrådet. <https://www.vr.se/uppdrag/etik/etik-i-forskningen.html>

Zivolich, S. & Weiner-Zivolich, J. (1997). A national corporate employment initiative for persons with severe disabilities: a 10-year perspective. *Journal of Vocational Rehabilitation*, vol. 8, no. 1, pp. 75-87. DOI: 10.3233/JVR-1997-8109

Fakulteten för
lärarutbildning

På specialpedagog- och speciallärarprogrammet vid Högskolan Kristianstad skriver studenterna ett självständigt arbete under sin sista termin. I detta arbete ingår att göra en egen vetenskaplig studie med utgångspunkt i en forskningsfråga som kommit att engagera studenterna under utbildningens gång. Till studien samlas ofta material in vid olika verksamheter, i form av till exempel intervjuer, enkäter och observationer. Ansvarig för dina personuppgifter är Högskolan Kristianstad. Enligt EU:s dataskyddsförordning har du rätt att kostnadsfritt få ta del av de uppgifter om dig som hanteras i studien, och vid behov få eventuella fel rättade. Det självständiga arbetet motsvarar 15 högskolepoäng. När detta har blivit godkänt publiceras det i databasen DIVA

<https://www.hkr.se/om-hkr/organisation/laranderesurscentrum/publicering/>

2022-01-25

Missivbrev

Vi är två studenter på speciallärarprogrammet, inriktning utvecklingsstörning, vid Högskolan i Kristianstad. Vi är båda verksamma lärare inom grundsär- respektive gymnasiesärskolan som nu läser vår sista termin och hoppas ta ut våra examina i juni 2022.

Denna avslutande termin skriver vi vårt självständiga arbete på avancerad nivå. Vi intresserar oss för övergången mellan gymnasiesärskola och arbete och vill fördjupa oss i vilka möjligheter elever med intellektuell funktionsnedsättning har att få och behålla en anställning inom den fria arbetsmarknaden.

Vi kommer att jämföra och samla in data från två olika kommuner i Sverige och fokusera på de stödinsatser som finns (eller finns behov av) på lokal nivå; inom utbildningen på nationellt, yrkesförberedande program samt inom respektive kommunala verksamheter med koppling till målgruppen. Vi söker därför ett antal respondenter att genomföra en till

två kvalitativa intervjuer med där fokus kommer att ligga på deras roll och upplevelser av vilka möjligheter och hinder som finns för unga vuxna med intellektuell funktionsnedsättning att bli delaktiga på arbetsmarknaden. Syftet med vår studie är att söka förståelse för målgruppens representation på arbetsmarknaden, identifiera goda exempel och ge förslag på insatser som förhoppningsvis kan bidra till att utveckla samverkansprocesser mellan olika aktörer inom kommunen samt i förlängningen ge fler personer med gymnasiesärskoleexamen möjligheten att erhålla en anställning.

Intervjuerna kommer att spelas in och transkriberas. Det insamlade materialet kommer enbart att användas för denna studie och kommer att förstöras när arbetet är examinerat. Vi kommer i fråga om metod och analys att förhålla oss till Vetenskapsrådets forskningsetiska principer, se länk: [Etik i forskningen - Vetenskapsrådet \(vr.se\)](http://etik.i.forskningen-vr.se) Du som deltagare har rätt att avbryta din medverkan när som helst, utan några negativa konsekvenser. Du kommer att tillfrågas inför materialinsamlingen och har möjlighet att avböja medverkan i studien. Alla deltagare, verksamheter och kommuner kommer att oidentifieras i det färdiga arbetet. Det insamlade materialet kommer enbart att användas för aktuell studie och kommer att förstöras när denna är examinerad.

Vi är intresserade av dina tankar och upplevelser och skulle bli väldigt tacksamma om du vill ställa upp på en intervju.

Med vänlig hälsning

Anton Vestermark
Sebastian Aggestam

.....

Studentens/studenternas underskrift/er

Ansvarig lärare/handledare: Kerstin Ahlqvist

Kontaktuppgifter Högskolan i Kristianstad:

www.hkr.se

044-2503000

Samtyckesblankett

Jag har tagit del av ovanstående information och samtycker till att delta i studien:

Ja

Nej

Ort:..... Datum:.....

Namn:

Namnförtydligande

Återlämnas till.....senast den.....

.

AVSNITT 1 – Bakgrund och generell uppfattning av problemområdet.

Börja med att berätta om din bakgrund och din nuvarande tjänst

Hur skulle du beskriva tillgången till den fria arbetsmarknaden för unga vuxna med intellektuell funktionsnedsättning?

Stödfrågor

- Vilka former av sysselsättningar/arbetsplatser är aktuella för eleverna som lämnar gysär i dagsläget?
- Vilken typ av anställningsform är vanligast förekommande för eleverna efter examen?
- Kan du skönja några förbättringar eller försämringar (förändringar) över tid?
- Vilka faktorer skulle du säga har varit avgörande för de som lyckas/inte lyckas få en anställning?

AVSNITT 2 – Det egna uppdraget i relation till andra aktörer

Du möter unga vuxna med IF i egenskap av (lärare/arbetskonsulent/arbetsförmedlare/studie- och yrkesvägledare). Hur skulle du beskriva ditt uppdrag/din roll utifrån målsättningen att öka målgruppens delaktighet på arbetsmarknaden?

Vilka är de andra stödfunktionerna i övergångsarbetet och hur ser du på ditt uppdrag i relation till deras?

Stödfrågor

- Vilka skulle du bedöma som de viktigaste befintliga insatserna för att inkludera fler på arbetsmarknaden?
- Om vi utgår från följande fyra aktörer: Skola, kommun, myndigheter, näringsliv, vart behöver det hända mer?
- Vilka ytterligare insatser lokalt, regionalt, nationellt tror du hade lett till en ökad delaktighet?

AVSNITT 3 – Samverkan (mycket gemensamt med avsnitt 2 men där större fokus på den egna och andra aktörers specifika uppdrag)

Kan du berätta mer om vilka samverkansprocesser/samarbeten som du är en del av?

Stödfrågor:

Finns det en gemensam uppfattning, bland aktörerna du beskriver, av vilka möjligheter till arbete som finns för unga vuxna med IF?
Vad har varit framgångsfaktorer i kommunen?
Finns det några hinder kvar att undanröja?